

Michał Gierke

Stan i perspektywy badań archeologicznych miasta Chojny : część 2 : po 1992 roku

Rocznik Chojeński 5, 7-48

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Michał Gierke*

Chojna

STAN I PERSPEKTYWY BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH MIASTA CHOJNY CZĘŚĆ 2: PO 1992 ROKU**

Kiedy spojrzy się na współczesną Chojnę, już na pierwszy rzut oka można się domyślać, że miasto to nie zawsze było prowincjonalnym ośrodkiem. O jego średniowiecznej świetności świadczą przede wszystkim wysokiej klasy zabytki architektury gotyckiej, takie jak chociażby wspaniałe kościoły Mariacki, okazały ratusz lub kunsztowne bramy miejskie. By zrozumieć genezę powstania tych budowli, należałoby w pierwszej kolejności podjąć próbę szczegółowego zbadania dawnego systemu społeczno-kulturowego, który stymulował i determinował rozwój miasta w przeszłości. Zagadnieniem tym zajmowali się historycy, którzy na podstawie zasobu źródeł pisanych, a niekiedy też ikonograficznych, podejmowali próby jego zobrazowania oraz formułowali rozmaite hipotezy z nim związane. Wiadomo jednakże, że zasób źródeł, którym dysponują historycy, jest w pewnym stopniu ograniczony. Nie pozwala, albo pozwala jedynie

* Michał Gierke – absolwent Akademii Sztuki w Szczecinie oraz student archeologii na Uniwersytecie Szczecińskim. Interesuje się szczególnie archeologią historyczną, dziejami muzyki XVIII i XIX w. oraz historią chojeńskich budowli sakralnych.

** Artykuł jest częścią pracy dyplomowej obronionej w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Szczecińskiego. Praca została napisana pod kierunkiem dr. Marcina Majewskiego, któremu chciałbym w tym miejscu serdecznie podziękować za okazaną pomoc i życzliwość. Pierwsza część pracy została opublikowana w 2012 r.; zob. M. Gierke, *Stan badań archeologicznych miasta Chojna. Część I: do 1992 roku*, „Rocznik Chojeński” 2012, t. IV, s. 7–38.

w niewielkim stopniu, na badanie niektórych przejawów działalności ludzkiej w dawnych czasach, takich jak na przykład kultura materialna lub kształtowanie przestrzeni miejskiej. Należy zauważyć, że aby uzyskać w miarę satysfakcjonujący obraz dawnego miasta we wszystkich jego wymiarach i aspektach, niezbędne są badania interdyscyplinarne. Jedną zaś z dziedzin nauki, której obecność w przypadku takich badań wydaje się być nieodzowna, jest archeologia.

W dotychczasowych próbach rekonstrukcji dziejów miasta Chojny badania archeologiczne były brane pod uwagę jedynie w bardzo małym zakresie. Nie powinno to dziwić, gdyż sam ich stan jest niezadowolający. Brakuje także, co jest bardzo dotkliwie, publikacji wyników badań, które zostały przeprowadzone na terenie Starego Miasta lub w jego otoczeniu. Mimo że miały one zazwyczaj mały zakres, ograniczając się bardzo często do tak zwanych nadzorów, to niektóre uzyskane dzięki nim dane wydają się być ważne i mogą rzucić nowe światło na niektóre zagadnienia. W związku z tym, w niniejszym artykule zostanie podjęta próba przedstawienia stanu badań archeologicznych z lat 1993–2011 oraz nakreślone potrzeby i perspektywy prowadzenia tego typu prac naukowych. Przy ich formułowaniu uwzględniono zarówno możliwości terenowe prowadzenia takich prac, jak i najważniejsze problemy badawcze, których nie da się rozstrzygnąć bez udziału źródeł pozyskiwanych metodą wykopaliskową.

Stan badań archeologicznych (1993–2011)

Począwszy od lat pięćdziesiątych XX wieku nastąpił w Chojnie wzrost inwestycji budowlanych realizowanych między innymi na terenie Starego Miasta. Obszar ten jest objęty ochroną konserwatorską, stąd przy wszelkich pracach ziemnych niezbędne było prowadzenie tak zwanych badań ratowniczych lub nadzorów archeologicznych¹, które niekiedy obejmowały również teren przylegający do Starówki. Dodatkowo, na niezabudowanych dotychczas (od czasów drugiej wojny światowej) działkach wchodzących w obręb Starego Miasta prowadzono także badania sondażowe mające na celu ustalenie historycznej linii zabudowy. W wielu przypadkach zarejestrowano jedynie nawarstwienia związane ze zniszczeniami drugiej wojny światowej oraz współczesne nawarstwienia niwelacyjne i zasypiskowe, równie często w ogóle nie odnotowano występowania ruchomych źródeł archeologicznych², co wynikało ze specyfiki tego typu badań.

¹ Rejestr zabytków powiatu gryfińskiego: nr 76; Decyzja nr Kl.V.-0/58/56 z dnia 27.02.1956. Teren objęty jest strefą W III ochrony archeologicznej.

² Najczęściej realizowano wykopy o małej powierzchni i tylko nieliczne z nich doprowadzono do calca. Niekiedy badania ograniczały się jedynie do obserwacji profilów wykopów zrealizowanych

Wydaje się zatem, że nie ma potrzeby szczegółowego omawiania ich rezultatów. Aby jednak zasygnalizować, że takie prace były prowadzone, zostaną one zaprezentowane w wykazie wszystkich działek badanych wykopaliskowo w latach 1993–2011 wraz ze wskazówkami bibliograficznymi (tabela 1)³. Większą uwagę poświęcono wynikom prac, podczas których natrafiono na ślady pradziejowego, średniowiecznego oraz nowożytnego osadnictwa. Wypada zaznaczyć, że prze-ważająca ich część nie doczekała się do tej pory opracowania ani publikacji⁴.

1. Osadnictwo pradziejowe

Badania archeologiczne prowadzone w Chojnie w omawianym okresie wniosły trochę nowych materiałów dotyczących osadnictwa pradziejowego, którego ślady rejestrowano już wcześniej⁵. Źródła takie uzyskano w 2001 roku podczas interwencyjnych badań archeologicznych wyprzedzających planowaną budowę działek 378/2-5 usytuowanych przy ulicy Jagielły⁶. W północnej części wykopu, którego łączna powierzchnia wynosiła około 819 metrów kwadratowych, odkryto warstwę brunatnej próchnicy o miąższości dochodzącej do 50 centymetrów, z której wydobyto kilkadziesiąt ułamków ceramiki – były to fragmenty grubościennych naczyń zasobowych, jajowatych garnków i mis. Przedmioty te wykonano bez użycia koła garncarskiego z masy ceramicznej schudzonej domieszką tłuczonego granitu. Zabytki te wydatowano wstępnie na schyłkową fazę epoki brązu lub początek epoki żelaza i powiązano z osadnictwem ludności kultury łużyckiej.

Do odkryć o zbliżonej chronologii doszło także w czasie badań archeologicznych związanych z budową sieci gazociągowej w 2005 roku⁷. W jednym

uprzednio sprzętem mechanicznym.

³ Szczegółowe omówienie wszystkich badań z lat 1993–2011 zob. M. Gierke, *Stan i perspektywy badań archeologicznych miasta Chojny*, Szczecin 2012, mps pracy dyplomowej, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego, Dział Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie (dalej: DA MNS). Mapę z danymi katastralnymi (z naniesionymi granicami oraz numerami działek) można znaleźć na stronie internetowej www.geoportal.gov.pl.

⁴ Opracowanie sporządzono na podstawie niepublikowanych sprawozdań znajdujących się w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków (dalej: WUOZ) oraz w DA MNS. Publikacji doczekały się jedynie badania prowadzone przy ulicy Mieszka I w 2011 r. Zob. M. Dworaczyk, *Badania archeologiczno-architektoniczne przy ul. Mieszka I w Chojnie*, „Rocznik Chojeński” 2012, t. IV, s. 51–58.

⁵ Zob. M. Gierke, *Stan...*, s. 8–9, 16–17, 28.

⁶ P. Kołosowski, *Chojna st. 18. Interwencyjne badania archeologiczne*, Toruń 2002, mps WUOZ.

⁷ A.B. Kowalska, B. Stanisławski, *Sprawozdanie z badań archeologicznych przy przebudowie sieci gazociągowej na Starym Mieście w Chojnie*, 2005, mps WUOZ. W sprawozdaniu ul. Jana Pawła II nazywana jest „przy Katedrze”.

z wykopów – zlokalizowanym przy południowej stronie ulicy Jana Pawła II (przy kościele Mariackim) – zarejestrowano zespół dwóch warstw pradziejowych, z których pozyskano ponad trzysta fragmentów naczyń glinianych, nieliczne kości zwierzęce oraz jeden zabytek metalowy. Na podstawie analizy wyrobów ceramicznych chronologię tych warstw ustalono wstępnie na IV–V okres epoki brązu. W dwóch innych wykopach – znajdujących się przy skrzyżowaniach ulic Bolesława Chrobrego i Jana Pawła II oraz Mieszka I i Jagiełły – również odnotowano występowanie warstw próchnicy związanej z osadnictwem pradziejowym. Nawarstwienia te zalegały bezpośrednio na calcu. Wydobyto z nich łącznie sześć fragmentów ceramiki pradziejowej.

2. Osadnictwo średniowieczne

W trakcie tych badań odkryto również nawarstwienia interpretowane jako późnośredniowieczne. Warty odnotowania jest fakt, że w obu przypadkach warstwy średniowieczne zalegały bezpośrednio nad warstwami pradziejowymi. W wykopie usytuowanym przy ulicy Jana Pawła II odkryto cztery warstwy przedzielone poziomami niwelacyjnymi⁸. Pozyskany materiał zabytkowy w postaci niecharakterystycznych fragmentów ceramiki siwej nie pozwolił, niestety, na ustalenie bliższej chronologii. Ponadto w obrębie zespołu warstw średniowiecznych zarejestrowano relikty muru ceglanego o przebiegu wschód–zachód. Niestety, nie udało się ustalić jego funkcji. Stwierdzono, że obiekt był krótko użytkowany. Wydaje się jednak, iż mógł to być relikwiarz ogrodzenia cmentarza przykościelnego.

W wykopie usytuowanym przy ulicy Jagiełły, bezpośrednio nad nawarstwieniami pradziejowymi, zarejestrowano warstwę szaroczarnego piasku, w którym miejscami występowała intensywna spalenizna⁹. Z warstwy tej wydobyto kilkadziesiąt fragmentów naczyń siwych. Na podstawie nielicznych fragmentów charakterystycznych – wylewów dzbanów i garnków – chronologię warstwy ustalono ogólnie na okres od połowy XIII do XV wieku. Spaleniznę zaś zinterpretowano jako relikwiarz zabudowy drewnianej późnośredniowiecznego miasta.

Na działce nr 170/1 – usytuowanej przy ulicy Jagiełły – także odkryto relikwiarz osadnictwa średniowiecznego¹⁰. W wykopie sondażowym realizowanym do calca – wykonanym w celu pełnego odczytania układu stratygraficznego tej części miasta – pod nawarstwieniami nowożytnymi, na głębokości około 1,5 m,

⁸ Tamże.

⁹ P. Kołosowski, *Chojna st. 18...*

¹⁰ P. Kołosowski, *Dokumentacja z interwencyjnych prac archeologicznych przeprowadzonych przy rozbudowie hali handlowo-usługowej w obrębie dz. nr 170/1 w Chojnie*, Chojna 2008, mps WUOZ.

odslonięto warstwy średniowieczne. Największą miąższość miała warstwa brunatnej, spiaszczonej i sprasowanej próchnicy, w której zarejestrowano szczątki organiczne oraz ceramikę siwą. W sągu warstwy zaobserwowano miejscami występującą spaleniznę z węglami drzewnymi. Nawarstwienia te zalegały bezpośrednio na warstwie naturalnej. Zinterpretowano je jako związane z rozwojem późnośredniowiecznego miasta.

Zespół warstw późnośredniowiecznych zalegających bezpośrednio na calcu odnotowano również w czasie interwencyjnych prac archeologicznych prowadzonych przy ulicy Klasztornej. W trakcie obserwacji profilu w wykopie budowlanym usytuowanym w obrębie działki nr 178/4 wydobyto kilkanaście fragmentów dobrze wypalanej ceramiki siwej, której chronologię ustalono ogólnie na XIV–XV wiek¹¹. Warstwę średniowieczną zarejestrowano również w czasie nadzoru nad wykopem budowlanym w obrębie działki 178/2¹², zalegała ona bezpośrednio na calcu. Pozyskano z niej materiał zabytkowy w postaci kilkunastu ułamków naczyń glinianych. Zasadniczą część tego zbioru stanowiła ceramika siwa. Oprócz tego zarejestrowano trzy fragmenty szklawionej wewnątrznie ceramiki czerwonej z brązową angobą oraz dwa fragmenty ceramiki wypalanej w atmosferze utleniającej na kremowo. Na tej podstawie chronologię warstwy ustalono na okres od połowy XIV do połowy XV wieku. Hipotetyczną kontynuację tej warstwy odkryto w obrębie działki nr 178/6, jednakże nie pozyskano z niej żadnych źródeł archeologicznych¹³. W obrębie działki nr 178/5 również natrafiono na warstwę, którą prawdopodobnie można uznać za kontynuację omówionej już warstwy średniowiecznej¹⁴. Pozyskano z niej jeden fragment naczynia interpretowanego jako tak zwany Kugeltopf.

Na dość płytko (około 50 centymetrów od obecnego poziomu gruntu) zalegające warstwy związane z osadnictwem średniowiecznym natrafiono w czasie badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych w obrębie działek 133/4 i 353/1 przy ulicy Mieszka I¹⁵. W jednej z nich zarejestrowano dwanaście fragmentów naczyń siwych, fragment zęba zwierzęcego oraz skorodowanego szkła. Zalegająca niżej warstwa miała charakter niwelacyjny. Na podstawie analizy zbioru ceramiki ustalono chronologię warstw na połowę XIV lub XV

¹¹ A. Uciechowska-Gawron, *Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych zrealizowanych na działce nr 178/4 przy ul. Klasztornej w Chojnie, gm. loco*, Szczecin 1999, mps WUOZ.

¹² S. Słowiński, *Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych przeprowadzonych w Chojnie przy ulicy Klasztornej w dniu 20.04.1999 roku*, Szczecin 1999, mps WUOZ.

¹³ R. Kamiński, *Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych przeprowadzonych 25 czerwca 1999 roku w Chojnie przy ulicy Klasztornej*, Szczecin 1999, mps WUOZ.

¹⁴ S. Słowiński, *Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych zrealizowanych na działce nr 178/5 przy ulicy Klasztornej w Chojnie*, 1999, mps WUOZ.

¹⁵ M. Dworaczyk, *Badania archeologiczno-architektoniczne...*, s. 51–58.

wiek. Niestety, w czasie badań pominięto fakt, że omawiana część miasta jest hipotetyczną lokalizacją średniowiecznej chyży, na co wskazuje utrzymująca się jeszcze w XIX wieku nazwa tego miejsca – Kietz¹⁶. Na szczególną uwagę zasługuje jednak to, iż rezultaty tychże badań, jako jedyne spośród omawianych w niniejszym artykule, doczekały się opracowania i publikacji.

Niezwykle interesującym odkryciem są zapewne relikty średniowiecznej konstrukcji drewnianej odkrytej w 2004 roku podczas sondażowych badań archeologicznych na działce nr 178 przy ulicy Szkolnej¹⁷. Konstrukcję ową zarejestrowano w obrębie zespołu warstw średniowiecznych wraz z kilkoma datowanymi na XIII–XIV wiek fragmentami ceramiki siwej. Były to ułożone w układzie poziomym i pionowym deski i pale. Być może obiekt ten ma jakiś związek z odkrytymi nieopodal w XIX wieku drewnianymi konstrukcjami interpretowanymi jako fragmenty średniowiecznej drewnianej nawierzchni ulicy¹⁸.

Innym ciekawym odkryciem są nawarstwienia odkryte w obrębie działki 411/1 przy ulicy Piekarskiej¹⁹. Zaobserwowane w najniższych warstwach pokłady torfu mogą świadczyć o tym, że przez długi czas istniał tam zbiornik wodny, który zasypano w czasach nowożytnych.

Warto również zwrócić uwagę na to, że w niektórych miejscach Starego Miasta w ogóle nie natrafiono na nawarstwienia związane z osadnictwem późnośredniowiecznym. Co więcej, nie było to spowodowane zniszczeniem tych warstw w czasach późniejszych. Zaobserwowano to w czasie interwencyjnych badań archeologicznych na działce nr 364 przy ulicy Browarnej²⁰. Mimo że dwa z trzech wykopów zrealizowano do calca, to nie zarejestrowano w nich nawarstwień kulturowych starszych niż nowożytnie, ani nie natrafiono na relikty średniowiecznych konstrukcji budowlanych. Brak zwartej zabudowy średniowiecznej w tej części miasta był spowodowany, zdaniem Przemysława Kołosowskiego, bliską odległością obwarowań miejskich oraz naturalnymi właściwościami terenu (podmokłe podłoże). Podobną sytuację zaobserwowano również w czasie badań archeologicznych Podmurza w 1992 roku²¹.

¹⁶ Zob. H. Bütow, *Die alten Straßennamen der Stadt Königsberg*, „Die Neumark. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Neumark”, Jg. 16, Nr. 2, s. 57.

¹⁷ P. Kołosowski, *Chojna. Ulica Szkolna, działka nr 178. Sondażowe badania archeologiczne*, Toruń 2004, mps WUOZ.

¹⁸ Por. M. Gierke, *Stan...*, s. 12.

¹⁹ S. Słowiński, *Sprawozdanie. Z interwencyjnych prac archeologicznych zrealizowanych na działce nr 411/1 przy ulicy Piekarskiej w Chojnie w styczniu 2001 roku*, Szczecin 2001, mps WUOZ.

²⁰ P. Kołosowski, *Chojna st. 18., działka nr 364 przy ulicy Browarnej. Interwencyjne badania archeologiczne*, Toruń 2002, mps WUOZ.

²¹ Zob. M. Gierke, *Stan...*, s. 25–27.

3. Osadnictwo nowożytne

Z osadnictwem nowożytnym związane są liczne relikty zabudowy mieszczącej, które były rejestrowane szczególnie w czasie prac mających na celu dokumentację historycznej linii zabudowy miasta²². Warto dodać, że w wielu przypadkach do poprawnej interpretacji odkrytych pozostałości zabudowy niezbędna była analiza archiwalnych fotografii.

Wydaje się, że jednym z najciekawszych odkryć tego typu były relikty budynku na działce nr 178 przy ulicy Szkolnej²³. W miejscu tym odkryto ogółem ślady sześciu kalenicowo ustawionych do ulicy budynków. Jeden z nich – usytuowany nieopodal murów miejskich – wyróżniał się płytkim fundamentowaniem oraz tym, że był nieco odsunięty od linii ulicy. P. Kołosowski zinterpretował go jako budynek mieszkalny. Należy jednak stwierdzić, iż z pewnością były to relikty synagogi wzniesionej prawdopodobnie w 1754 roku²⁴. Innym ciekawym odkryciem są też relikty budynku przy rogu ulic Szkolnej i Basztowej²⁵. Ów dom interpretowany był przed drugą wojną światową jako najstarszy zachowany budynek mieszkalny²⁶.

Interesujące są również odkryte nawarstwienia w postaci spalenizny i gruzu określane jako powstałe wskutek zniszczeń w czasie wojny trzydziestoletniej. Tego typu poziomy osadnicze zarejestrowano w czasie omówionych już prac przy ulicy Klasztornej. W jednym z wykopów – w obrębie tak interpretowanej warstwy – odsłonięto relikty nowożytnej latryny²⁷. Z wypełniska tego obiektu wydobyto stosunkowo dużą liczbę zabytków o chronologii nowożytnej. Żaden z artefaktów nie zachował się w całości, jednakże w przypadku niektórych z nich możliwe było odtworzenie pełnej formy. Były to głównie zabytki wykonane z ceramiki wypalanej w atmosferze redukcyjnej oraz utleniającej – niektóre z nich miały szkliwo. Oprócz tego zarejestrowano nieliczne zabytki szklane,

²² Zob. chociażby M. Dworaczyk, *Badania archeologiczno-architektoniczne...*, s. 52–54; A.B. Kowalska, B. Stanisławski, *Sprawozdanie z badań archeologicznych...*; P. Kołosowski, *Chojna st. 18...*

²³ P. Kołosowski, *Chojna. Ulica Szkolna...*

²⁴ Por. *Berlin und die Mark Brandenburg mit der Markgraffthum Nieder-Lausitz in ihrer Geschichte und ihrem gegenwärtigen Bestanden*, hg. W. Riehl, J. Scheu, Berlin 1861, s. 404; G.F.L. Neumann, *Versuch einer Geschichte und Topographie der Stadt Königsberg in der Neumark nebst einer statistisch-topographischen Übersicht des Königsberger Kreises*, Berlin 1824, s. 151.

²⁵ P. Kołosowski, *Chojna, ulica Basztowa, działka nr 189. Sondażowe badania archeologiczne*, Toruń 2004, mps WUOZ.

²⁶ Por. *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Bd. VII, H. 2: *Die Stadt Königsberg*, bearb. von W. Hoppe, G. Voss, Berlin 1928, s. 98.

²⁷ S. Słowiński, *Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych zrealizowanych na działce nr 178/5...*

ceramikę budowlaną oraz kości zwierzęce. Również z badań w obrębie działki nr 178/6 przy ulicy Klasztornej uzyskano materiał o podobnej chronologii²⁸. Były to: jedno całe oraz trzy fragmentarycznie zachowane naczynia wykonane z gliny kaolinowej, fragmenty naczyń fajansowych, szklanych i kamionkowych. Ów materiał zabytkowy, ważny dla poznania historii kultury materialnej miasta, podobnie jak materiał wydobyty z latryny przy Ratuszu, nie doczekał się jeszcze, niestety, szczegółowego opracowania ani publikacji²⁹.

Na koniec warto wspomnieć o badaniach prowadzonych w 2003 roku w związku z budową gazociągu³⁰. Jeden z wykopów liniowych – wzdłuż ulicy Jagiellońskiej – przeciął dawny cmentarz, który był usytuowany przy niezachowanej kaplicy szpitalnej św. Jerzego³¹. W czasie eksploracji tej części wykopu wydobyto fragmenty czterech dziewiętnastowiecznych nagrobków oraz nieliczne kości ludzkie, które zalegały bez anatomicznego porządku. Płyty nagrobne zostały zdeponowane w Urzędzie Miejskim, kości zaś zakopano na terenie dawnego cmentarza.

* * *

Omówione prace archeologiczne prowadzone na terenie miasta Chojny pozwoliły rzucić trochę nowego światła na zagadnienia związane z osadnictwem tego terenu w pradziejach, średniowieczu oraz w czasach nowożytnych. Dogłębne opracowanie oraz publikacja źródeł archeologicznych pozyskanych w czasie tych badań pozwoliłyby z pewnością na wyciągnięcie bardziej szczegółowych wniosków oraz na weryfikację funkcjonujących w rozważaniach nad dziejami miasta hipotez. Znamienny jest fakt, że w świetle rezultatów zaprezentowanych badań nie uchwycono metodą archeologiczną śladów osadnictwa wczesnośredniowiecznego, podczas gdy wielu badaczy postulowało istnienie w Chojnie osady przedlokacyjnej z tego okresu (por. niżej). Co więcej, nawarstwienia związane z późnośredniowiecznym miastem lokacyjnym zalegały bądź bezpośrednio na calcu, bądź bezpośrednio na warstwach kulturowych wiązanych z osadnictwem pradziejowym. Dopóki jednak nie zostaną przeprowadzone systematyczne badania archeologiczne, które jednoznacznie potwierdzą lub zaprzeczą istnieniu osady poprzedzającej lokację miasta, nie podobna formułować jakichkolwiek wniosków.

²⁸ R. Kamiński, *Sprawozdanie z interwencyjnych prac...*

²⁹ Por. M. Gierke, *Stan...*, s. 18–23.

³⁰ M. Kościukiewicz, *Sprawozdanie z interwencyjnych badań archeologicznych przy realizacji budowy gazociągu średniego ciśnienia w Chojnie, gm. loco*, Myślubórz 2003, mps WUOZ.

³¹ Nieopodal obecnej siedziby Urzędu Miejskiego. Więcej o kaplicy św. Jerzego zob. dalej.

Tabela 1. Wykaz działek, na których prowadzono badania archeologiczne w latach 1993–2011

Ulica	Nr działki	Sprawozdanie
Bałtycka	179	P. Kołosowski, <i>Interwencyjne badania archeologiczne. Działka 179 przy ulicy Bałtyckiej w Chojnie, stanowisko nr 18</i> , Toruń 2002, mps WUOZ; A. Porzeziński, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych badań archeologicznych</i> , 2011, mps WUOZ.
Bałtycka	402, 403, 404/1	P. Kołosowski, <i>Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych przy ulicy Bałtyckiej w Chojnie, nr działek 402, 403, 404/1, nr stanowiska 18</i> , 2002, rękopis WUOZ.
Bałtycka	180	P. Kołosowski, <i>Chojna. Ulica Bałtycka, działka nr 180. Interwencyjne badania archeologiczne</i> , Toruń 2004, mps WUOZ.
Bałtycka	183	P. Kołosowski, <i>Chojna, ul. Bałtycka, działka nr 183, sondażowe badania archeologiczne</i> , Toruń 2004, mps WUOZ.
Barwicka	nie podano	M. Kościukiewicz, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych badań archeologicznych przy realizacji budowy gazociągu średniego ciśnienia w Chojnie, gm. loco, Myślubórz</i> 2003, mps WUOZ.
Basztowa	189	P. Kołosowski, <i>Chojna, ulica Basztowa, działka nr 189. Sondażowe badania archeologiczne</i> , Toruń 2004, mps WUOZ.
B. Chrobrego	376/8, 376/10	A.B. Kowalska, B. Stanisławski, <i>Sprawozdanie z badań archeologicznych przy przebudowie sieci gazociągowej na Starym Mieście w Chojnie</i> , 2005, mps WUOZ.
B. Prusa	nie podano	M. Kościukiewicz, dz. cyt.
Browarna	364	P. Kołosowski, <i>Chojna st. 18., działka nr 364 przy ulicy Browarnej. Interwencyjne badania archeologiczne</i> , Toruń 2002, mps WUOZ.
Jagiellońska	nie podano	M. Kościukiewicz, dz. cyt.
Jagiellońska	235	A.B. Kowalska, <i>Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przy budowie budynku gospodarczego na działce nr 235 w Chojnie, ul. Jagiellońska 1</i> , 2008, mps WUOZ.
Jagielly	378/2-5	P. Kołosowski, <i>Chojna st. 18. Interwencyjne badania archeologiczne</i> , Toruń 2002, mps WUOZ.

Jagielly	170/1	P. Kolosowski, <i>Opracowanie wyników sondażowych prac archeologicznych przeprowadzonych w obrębie dz. nr 170/1 w Chojnie (badania historycznej linii zabudowy)</i> , Szczecin 2007, mps WUOZ; P. Kolosowski, <i>Dokumentacja z interwencyjnych prac archeologicznych przeprowadzonych przy rozbudowie hali handlowo-usługowej w obrębie dz. nr 170/1 w Chojnie</i> , Chojna 2008, mps WUOZ; tenże, <i>Dokumentacja z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego przy odkrywaniu reliktyw piwnic w obrębie dz. nr 170/1 w Chojnie</i> , Chojna 2008, mps WUOZ.
Jana Pawła II	nie podano	A.B. Kowalska, B. Stanisławski, dz. cyt.
Jodłowa	45	S. Słowiński, <i>Sprawozdanie wstępne z nadzoru archeologicznego na działce budowlanej na 45 W Chojnie przy ulicy Jodłowej 16</i> , 1996, mps WUOZ.
Klasztorna	178/1-7	P. Krajewski, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych (...) [na działkach] 178/1, 178/2, 178/3, 178/4, 178/5, 178/6, 178/7 położonych przy ulicy Klasztornej w Chojnie</i> , Szczecin 2007, mps WUOZ; R. Kamiński, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych w Chojnie przy ulicy Klasztornej 14 kwietnia 1999 roku</i> , Szczecin 1999, mps WUOZ; S. Słowiński, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych przeprowadzonych w Chojnie przy ulicy Klasztornej w dniu 20.04.1999 roku</i> , Szczecin 1999, mps WUOZ; P. Krajewski, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych przy realizacji inwestycji na terenie działki 178/3 położonej przy ul. Klasztornej w Chojnie</i> , Szczecin 1998, mps WUOZ; A. Uciechowska-Gawron, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych zrealizowanych na działce nr 178/4 przy ul. Klasztornej w Chojnie, gm. loco</i> , Szczecin 1999, mps WUOZ; S. Słowiński, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych zrealizowanych na działce nr 178/5 przy ulicy Klasztornej w Chojnie</i> , 1999, mps WUOZ; R. Kamiński, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych przeprowadzonych 25 czerwca 1999 roku w Chojnie przy ulicy Klasztornej</i> , Szczecin 1999, mps WUOZ; P. Krajewski, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych przy realizacji inwestycji na terenie działki 178/7 położonej przy ul. Klasztornej w Chojnie</i> , Szczecin 1998, mps WUOZ.
Klasztorna	179/4-5	P. Kubacka, <i>Sprawozdanie [inspekcja konserwatorska – Chojna, ul. Klasztorna, działki nr 179/4-5 – przyp. M.G.]</i> , Szczecin 2000, mps WUOZ.
Klasztorna	380	M. Szymczyk, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych badań archeologicznych podczas realizacji budowy budynku usługowego przy ulicy Klasztornej 6, działka nr 380 w Chojnie</i> , Szczecin 2000, mps WUOZ.

Klasztorna	195/1	A.B. Kowalska, <i>Sprawozdanie z prac archeologicznych związanych z realizacją robót ziemnych przy budowie domu mieszkalnego w Chojnie, przy ulicy Klasztornej, działka 195/1, Szczecin 2010, mps DAMNS.</i>
Klonowa	12/1-2	A. Porzeziński, <i>Sprawozdanie z nadzoru archeologiczno-konserwatorskiego przeprowadzonego przez Dział Archeologii MNS nad pracami ziemnymi w Chojnie na działkach nr 12/1 i 12/2 przy ulicy Klonowej, Szczecin 1997, mps WUOZ.</i>
Łużycka	nie podano	R. Kamiński, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac wykopaliskowych przeprowadzonych w Chojnie przy modernizacji kotłowni i sieci ciepłowniczej w rejonie ulic Różanej i Łużyckiej, Szczecin 2001, mps WUOZ.</i>
Malarska	220/3-4	A.B. Kowalska, <i>Sprawozdanie z prac archeologicznych związanych z realizacją robót ziemnych przy budowie domu mieszkalnego w Chojnie, przy ulicy Malarskiej, działka 220/3 i 220/4, Szczecin 2010, mps WUOZ.</i>
Malarska	392	A.B. Kowalska, <i>Sprawozdanie z prac archeologicznych związanych z realizacją robót ziemnych przy budowie domu mieszkalnego i garażu w Chojnie, przy ulicy Malarskiej, działka 392, Szczecin 2004, mps WUOZ.</i>
Malarska	393	P. Krajewski, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych związanych z budową domu jednorodzinnego i garażu na działce nr 393, ob. 3 przy ul. Malarskiej w Chojnie, Police 2005, mps WUOZ.</i>
Malarska	394	P. Krajewski, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych związanych z budową domu jednorodzinnego i garażu na działce nr 394, ob. 3 przy ul. Malarskiej w Chojnie, Police 2005, mps WUOZ.</i>
Malarska	nie podano	A.B. Kowalska, <i>Sprawozdanie z badań archeologicznych przy budowie linii kablowej elektroenergetycznej dla zasilania stacji bazowej telefonii komórkowej nr 33934 przy ulicy Malarskiej 24 na Starym Mieście w Chojnie Szczecin 2006, mps WUOZ.</i>
Malarska	199/2	P. Kołosowski, <i>Badania archeologiczne na działce nr 199/2 w Chojnie, 2005, mps WUOZ.</i>
Mieszka I	nie podano	M. Kościukiewicz, dz. cyt.
Mieszka I	Nie podano	A.B. Kowalska, B. Stanisławski, dz. cyt.
Mieszka I	133/4, 353/1	M. Dworaczyk, <i>Badania archeologiczno-architektoniczne przy ul Mieszka I w Chojnie, „Rocznik Chojęński” 2012, t. IV, s. 51–58.</i>

Piekarska	411/1	S. Słowiński, <i>Sprawozdanie. Z interwencyjnych prac archeologicznych zrealizowanych na działce nr 411/1 przy ulicy Piekarskiej w Chojnie w styczniu 2001 roku</i> , Szczecin 2001, mps WUOZ.
Piekarska	411/3	R. Kamiński, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych przeprowadzonych w Chojnie przy ulicy Piekarskiej (...)</i> , Szczecin 2001, mps WUOZ; S. Słowiński, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych na działce 411/3 przy ulicy Piekarskiej w Chojnie, gm. loco w 2003 roku</i> , 2003, mps WUOZ.
Piekarska	411/4	S. Słowiński, <i>Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych na działce 411/4 przy ulicy Piekarskiej w Chojnie, gm. loco w 2003 roku</i> , 2003, mps WUOZ.
Piekarska	414	P. Kołosowski, <i>Interwencyjne badania archeologiczne. Chojna, ul. Piekarska, działka nr 414</i> , Toruń 2003, mps WUOZ.
Piekarska	414/1	A. Porzeziński, <i>Sprawozdanie z nadzoru archeologiczno-konserwatorskiego (...) na działce nr 414/1 przy ulicy Piekarskiej w Chojnie, gm. loco (...)</i> , Szczecin 2009, mps WUOZ.
Piekarska	414/2	A. Porzeziński, <i>Sprawozdanie z nadzoru archeologiczno-konserwatorskiego (...) na działce nr 414/2 przy ulicy Piekarskiej w Chojnie, gm. loco (...)</i> , Szczecin 2009, mps WUOZ.
Piekarska	Nie podano	M. Kościukiewicz, dz. cyt.
Różana	370/3	A.B. Kowalska, <i>Sprawozdanie z prac archeologicznych przy budowie garażu na działce nr 370, obr. 3 przy ulicy Różanej w Chojnie, gm. loco</i> , Szczecin 2001, mps WUOZ.
Różana	373	A.B. Kowalska, <i>Sprawozdanie z badań archeologicznych przy budowie domu jednorodzinnego na działce nr 373 na Starym Mieście w Chojnie, ul. Różana</i> , Szczecin 2006, mps WUOZ.
Różana	95, 375, 377, 378/1-12, 410	M. Kościukiewicz, dz. cyt.; S. Słowiński, <i>Sprawozdanie z prac archeologicznych na obszarze inwestycji „Rozbudowa sieci gazowej na terenie działek nr 95, 375, 377, 378/1 – 378/12, 410 w rejonie ulic Jagielly i Różanej w Chojnie, gm. loco</i> , Szczecin 2006, mps WUOZ.
Szewska	358, 367, 368	A.B. Kowalska, <i>Sprawozdanie z prac archeologicznych (...) w Chojnie przy rejonie ulic Szewskiej i Podmurze działki nr 358, 368 i 367</i> , Szczecin 2002, mps WUOZ.

Szewska	115/2, 361, 362	<i>Sprawozdanie z prac archeologicznych związanych z realizacją robót ziemnych przy rozbudowie domu mieszkalnego oraz garażu w Chojnie, przy ulicy Szewskiej 4, Szczecin 2002, mps WUOZ.</i>
Szewska	115/3, 343, 360, 361, 367	<i>S. Słowiński, Archeologiczne badania interwencyjne przeprowadzone podczas rozbudowy sieci gazowej w rejonie ulic Szewskiej i Łużyckiej w Chojnie gm. loco, Szczecin 2009, mps WUOZ.</i>
Szkolna	178	<i>P. Kolosowski, Chojna. Ulica Szkolna, działka nr 178. Sondażowe badania archeologiczne, Toruń 2004, mps WUOZ.</i>
Trakt Pyrzycki	139	<i>A. Uciechowska-Gawron, Sprawozdanie z interwencyjnych prac archeologicznych zrealizowanych na działce nr 139 w Chojnie, gm. loco, Szczecin 2001, mps WUOZ.</i>
Zielona	140	<i>A. Porzeziński, Sprawozdanie z nadzoru archeologiczno-konserwatorskiego (...) w obrębie działki nr 140 w Chojnie, g. loco przy ulicy Zielonej, Szczecin 1997, mps WUOZ.</i>

Perspektywy badań archeologicznych

Jak wykazano, stan badań archeologicznych miasta Chojny nie jest zadowalający³², a szczególnie dotkliwy jest brak publikacji wyników badań, zwłaszcza tych, podczas których odkrywano nawarstwienia związane z osadnictwem pradziejowym lub średniowiecznym. Wydaje się, że w kontekście rozważenia niektórych zagadnień związanych z dziejami miasta archeologia może się okazać niezwykle przydatna, a niekiedy wręcz niezbędna. Chodzi przede wszystkim o problemy związane właśnie z osadnictwem pradziejowym i średniowiecznym, weryfikację usytuowania nieistniejących już obecnie budowli czy też szczegółowe badania nad historią kultury materialnej. W związku z tym poniżej zarysowane zostaną najważniejsze potrzeby badań wykopaliskowych.

1. Osadnictwo pradziejowe

Ślady osadnictwa pradziejowego zaobserwowano zarówno na terenie Starego Miasta, jak i na obszarach do niego przylegających. Odkryte nawarstwienia powiązane w większości z ludnością kultury łużyckiej i datowane na schyłek

³² Por. wcześniej oraz M. Gierke, *Stan...*, s. 7–31.

epoki brązu i wczesne fazy epoki żelaza³³. Warto zaznaczyć, że zarejestrowano pozostałości nie tylko osady, ale także cmentarzyska. Niestety, z uwagi na skąpe dane źródłowe nie udało się ustalić szczegółowego charakteru, zasięgu oraz chronologii osadnictwa. Jak wiadomo, dane takie można uzyskać tylko za pomocą metody wykopaliskowej. Wydaje się, że najdogodniejszym obszarem do przeprowadzenia wstępnych badań jest cmentarzysko lużyckie znajdujące się w pobliżu dawnego Wzgórza Wisielców (niem. Galgenberg) – teren ten funkcjonuje obecnie jako pole uprawne. Dodatkowym argumentem, potwierdzającym potrzebę badania tego stanowiska, jest stosunkowo mała liczba odkrytych zwartych znalezisk grobowych kultury lużyckiej w południowej części Pomorza Zachodniego³⁴.

Niezwykle ciekawe wydaje się być zagadnienie związane z osadnictwem tak zwanej grupy lubuskiej łączonej z plemieniem Burgundów, na którego ślady natrafiono przy dawnym Rollbergu³⁵. Znaleziska związane z tą grupą kulturową znane są z okolic Cedyni³⁶ oraz z Czelina³⁷. Stan badań nad tym okresem, nie tylko w okolicach Chojny, ale i na całym Pomorzu Zachodnim, jest jednak nadzwyczaj skąpy. Okazuje się, że w przeszłości na nieprawidłowości lub całkowite zaniechanie prowadzenia badań nad tym zagadnieniem miały wpływ czynniki polityczne. Dogodne usytuowanie chojeńskiego stanowiska w terenie niezabudowanym daje więc możliwość uzupełnienia stanu badań nie tylko w odniesieniu do dziejów lokalnego osadnictwa, ale i dziejów Pomorza. Wypada również wspomnieć, iż wartość naukowa stanowiska oraz potrzeby jego badania postulowane były już wcześniej³⁸.

³³ Tamże.

³⁴ H. Malinowska-Łazarczyk, *Cmentarzysko ludności kultury lużyckiej w Cedyni pow. Chojna*, „Materiały Zachodniopomorskie” (dalej: MZP) 1973, t. XIX, s. 94.

³⁵ M. Gierke, *Stan...*, s. 9.

³⁶ R. Wołagiewicz, *Osada i grób z okresu rzymskiego w Cedyni nad Odrą*, MZP 1961, t. VIII, s. 97–158; zob. też A. Porzeziński, *Nowe stanowiska archeologiczne w Cedyni, Osinowie Dolnym i Steklnie*, „Rocznik Chojeński” 2011, t. III, s. 12.

³⁷ B. Rogalski, *Badania cmentarzyska w Czelinie, gm. Mieszkowice, pow. Gryfiński, stan. 23. Zarys problematyki grupy lubuskiej*, w: *Nadodrzańskie spotkania z historią. Polsko-Niemiecka Konferencja Naukowa*, red. A. Chludziński, Mieszkowice–Pruszcz Gdański 2013, s. 11–34; tenże, *Polski słup graniczny na germańskich śladach*, rozm. przepr. R. Ryss, „Gazeta Chojeńska” 2012, nr 35 (947), s. 4–5.

³⁸ Zob. A. Porzeziński, *Sprawozdanie z Archeologicznego Zdjęcia Polski w obrębie obszaru nr 40-04 w woj. szczecińskim w 1986 r.*, Szczecin 1986, mps DA MNS.

2. Miasto lokacyjne

W literaturze zajmującej się początkami Chojny utrzymuje się hipoteza, że miasto zostało lokowane w miejscu wczesnośredniowiecznej osady słowiańskiej. Postulat taki wnoszono, powołując się przede wszystkim na źródła pisane z początku XIV wieku, w których mowa o Starym i Nowym Mieście. Zdaniem Roberta Reichego Stare Miasto miałyby być przedlokacyjną osadą słowiańską, a Nowe Miasto miałyby powstać w drodze kolonizacji niemieckiej³⁹. Według niektórych badaczy za osadnictwem przedlokacyjnym przemawia także obecność chwały⁴⁰. Często w literaturze jest też mowa o hipotetycznym grodzie słowiańskim usytuowanym w zachodniej części miasta nieopodal dawnej Bramy Czworokolnej⁴¹. Inna hipoteza mówi o grodzie leżącym w obrębie współczesnych ulic Mieszka I, Jagiełły i Malarskiej, do których przylegał obszerny plac targowy w postaci owalnicy (między ulicami Bolesława Chrobrego i Jagiełły), gdzie roz-

³⁹ R. Reiche, *Bausteine zur Geschichte der Stadt Königsberg in Neumark während des Mittelalters* (z serii Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht des Friedrich-Wilhelm-Gymnasiums zu Königsberg Nm. - Ostern 1898, Progr. No. 79), Königsberg i. Neumark 1898, s. 132; E. Rymar, *Z dawnych dziejów przyodrzeńskiej Nowej Marchii*, Chojna 2012, s. 59.

Nowe Miasto (a także jego brama i fosa) wzmiankowane jest w dokumentach dotyczących młynów miejskich z lat 1310 i 1329. Młyny nie zostały wymienione z nazwy. Zob. *Codex diplomaticus Brandenburgensis* (dalej: CDB), Haupttheil I, Bd. XII, hg. v. A. Riedel, Berlin 1860, s. 179; CDB, Bd. XXIX, s. 190; E. Rymar, *Dawne młyny, folusze i tartaki w ziemi chojeńskiej i mieszkowickiej*, „Rocznik Chojeński” 2012, t. IV, s. 61. E. Rymar utożsamia je z młynem Świeckim, położonym w południowej części miasta przy drodze do Schwedt, lokalizując zarazem Nowe Miasto w południowej części terenu objętego obwarowaniami miejskimi. Helmut Wittlinger (*Untersuchungen zur Entstehung und Frühgeschichte der neumärkischen Städte*, „Die Neumark. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Neumark” [dalej: JVG], NF, H. 8, s. 135–136) natomiast dowodzi, że w dokumencie mowa raczej o młynie Czworokolnym usytuowanym w północnej części miasta i tam też lokalizuje Nowe Miasto.

W pierwszej kolejności należałoby jednak ustalić, czym właściwie było chojeńskie Nowe Miasto. Zdarzało się bowiem, że tym terminem określano nie nową dzielnicę miasta, ale po prostu niedawno lokowane miasto (w początkach jego istnienia). Nazwa ta wskazywać może również na rozszerzenie Starego Miasta lub nową lokację – powstanie kolejnej gminy miejskiej (która po pewnym czasie mogła zostać połączona ze Starym Miastem). W tym świetle nie sposób uznać za trafne stwierdzenia, że obecność Nowego Miasta wskazuje na istnienie osady przedlokacyjnej. Por. M. Słoń, *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*, Wrocław 2010, s. 20–25.

⁴⁰ *Die Kunstdenkmäler...*, s. 4; E. Rymar, *Z dawnych dziejów...*, s. 59.

⁴¹ *Zarys dziejów miast i osiedli województwa szczecińskiego*. Chojna, opr. L. Turek-Kwiatkowska i in., „Szczecin. Miesięcznik Pomorza Zachodniego” 1958, z. 4–5, s. 43; W. Filipowiak, *Cedynia w czasach Mieszka I*, Poznań 1966, s. 22; R. Rogosz, *Z pradziejów ziemi chojeńskiej*, w: *Z dziejów ziemi chojeńskiej*, red. T. Białecki, Szczecin 1969, s. 46.

winęło się średniowieczne miasto⁴² (ryc. 1). Gród ów miałby kontrolować przecinające się lokalne szlaki handlowe prowadzące z Kostrzyna do Schwedt oraz z Freienwalde do Myśliborza i miasta Banie⁴³. Dość ciekawa, w kontekście rozważań o początkach Chojny, wydaje się hipoteza zaproponowana niedawno przez Christiana Gahlbecka, który, przeprowadzając analizę etymologiczną najstarszej formy nazwy miasta (Konigkesberge), dowodzi, iż może ona być słowiańsko-germańską hybrydą. Zdaniem tego badacza, pierwszy człon nazwy (Konigk-) miałby powstać od pomorskiego zasadzcy miasta – Koneka albo Konika⁴⁴. Mogłoby to zatem korespondować z postawioną przez Edwarda Rymara hipotezą, że przywilej lokacyjny został nadany miastu przez księcia pomorskiego Barnima I w latach 1235–1240⁴⁵. Szeroko dyskutowana była też przed drugą wojną światową hipoteza o tożsamości przedlokacyjnej osady z grodem Chinz/Kenitz⁴⁶.

⁴² Obszernie na ten temat H. Wittlinger, *Untersuchungen zur Entstehung...*, s. 33–37; potem także S. Latour, *Rewaloryzacja zabytkowych miast na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa–Poznań 1981, s. 114.

⁴³ H. Ludat, *Die ostdeutschen Kietze*, Bernburg 1936, s. 65, przyp. 7.

⁴⁴ Ch. Gahlbeck, *Der Oder-Drage raum in voraskanischer Zeit. Grosspolen, Schlesien und Pommern im Wettstreit um den Besitz der späteren Neumark*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands” 1999, Bd. 45, s. 71.

⁴⁵ E. Rymar, *Z dawnych dziejów...*, s. 67–76.

⁴⁶ W swej obszernej pracy o początkach miasta R. Reiche zgłosił na podstawie badań językowych hipotezę o tożsamości miasta z legendarnym grodem *Kenitz*, w którym miałby zostać pochowany w 1187 r. książę pomorski Bogusław I. Gród ten wzmiankowany był w przekazie *Cronica de ducatu stetinensi* z drugiej połowy XV w. R. Reiche, *Bausteine...*, s. 93–94, 133–135. Pogląd ten spotkał się ze zdecydowanym sprzeciwem Paula van Niessena, który wzmiankowany gród utożsamiał z innym, znanym ze źródeł z XIII w. zaginionym ośrodkiem terytorialnym *Chinz/Chynez/Kinch* i poszukiwał go w Cedyni. P. v. Niessen, *Die Lage der burg „Chinz” und ihres Gebiets*, „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark” (dalej: SVGN), H. 10, s. 73–87. W odpowiedzi na to R. Reiche przedstawił obszerną argumentację za zasadnością swej hipotezy, podkreślając przy tym, że nie należy łączyć *Chinz* i *Kenitz* – jego zdaniem tego pierwszego należało szukać gdzieś w okolicy Mieszkowic, a drugi miałby być tożsamy z Chojną. R. Reiche, *Und dennoch Kenitz-Kinzig-Königsberg*, SVGN, H. 12, s. 81–214. P. v. Niessen nie zmienił jednak swego zdania, podpierając je kolejnymi argumentami. P. v. Niessen, *Noch einmal die Lage der Burg und des Territoriums Chinz*, SVGN, H. 13, s. 227–250.

Obecnie w sprawie lokalizacji tajemniczych grodów najczęściej przyjmuje się propozycję przedstawioną przez Józefa Sporsa, który – podobnie jak P. v. Niessen – założył, że *Kenitz* i *Chinz* to jeden i ten sam ośrodek, a następnie utożsamiał go z grodem *Neutrebbin* na prawym brzegu Odry w łęgu odrzańskim. J. Spors, *Lokalizacja grodu i ziemi kinieckiej*, „Roczniki Historyczne” 1986, r. LII, s. 113–140. Por. E. Rymar, *Klucz do ziem polskich czyli dzieje ziemi lubuskiej aż po jej utratę przez Piastów i ugruntowanie władzy margrabiów brandenburskich*, Gorzów Wlkp. 2007, s. 55, przyp. 189. Warto zaznaczyć, że J. Spors zupełnie zignorował postulowaną przez R. Reichego odrębność grodów *Kenitz* i *Chinz* oraz zgłaszane przez P. v. Niessena słuszne wątpliwości, co do prawidłowego odczytu najważniejszego, zdaje się, dokumentu w sprawie, czyli nadania dziesięcin

Pogląd taki, mimo że nie zyskał nigdy jednoznacznego potwierdzenia, utrzymywał się w historiografii jeszcze w latach powojennych⁴⁷ i na jego podstawie utworzono też współczesną nazwę miasta⁴⁸. Należy znów podkreślić, iż w czasie badań archeologicznych prowadzonych na terenie Starego Miasta, również w okolicach hipotetycznych lokalizacji grodu, osadnictwo wczesnośredniowieczne nie zostało w żaden sposób potwierdzone. Ważny jest także fakt, że nawarstwienia związane z rozwojem miasta lokacyjnego zalegały często na nawarstwie- niach pradziejowych lub bezpośrednio na calcu. Co się zaś tyczy chyży, należy zauważyć, iż nie udowodniono do tej pory jednoznacznie, by owe instytucje miały charakter przedkolonizacyjny⁴⁹. Usytuowane w pobliżu miasta grodziska, ze względu na swą chronologię, nie mają raczej żadnego związku z osadnictwem przedlokacyjnym. Oprócz grodziska w Garnowie, jedyne ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego odkryto na stanowisku 16-16 a położonym w odległości kilku kilometrów od centrum średniowiecznego miasta⁵⁰. W pełni uprawnione jest zatem postawienie pytania, czy rzeczywiście Chojna lokowana była w miejscu wczesnośredniowiecznej otwartej lub grodowej osady słowiańskiej, czy raczej w pewnej odległości od niej albo *in crudo radice*? Te dwie ostatnie opcje nie były w zasadzie do tej pory brane pod uwagę przez badaczy zajmujących się początkami miasta. O ile relatywnie bogaty zasób źródeł pisanych, mimo braku dokumentu lokacyjnego, pozwolił na ustalenie wielu szczegółów związanych między innymi z ustrojem, odmianą prawa miejskiego, pochodzeniem kolonistów czy

dla templariuszy w 1235 r. przez biskupa lubuskiego Henryka. Zob. P. v. Niessen, *Noch einmal...*, s. 229–231. Wydaje się, że kwestia ta wymaga ponownego rozpatrzenia i wnikliwszej analizy źródeł oraz weryfikacji archeologicznej.

Z kolei hipoteza o pochówku księcia Bogusława I w grodzie *Kenitz* została przekonująco podważona przez Edwarda Rymara, *Miejsce pochowania książąt pomorskich (XII–XVII w.)*, MZP 1983, t. XXIX, s. 160–161.

⁴⁷ Zob. np. W. Fenrych, *Dzieje ziemi chojeńskiej od XIII do początków XIX wieku*, w: *Z dziejów ziemi chojeńskiej...*, s. 77. W niemieckiej literaturze popularnonaukowej wciąż utrzymuje się pogląd o tożsamości Chojny z grodem *Chinz/Kenitz* oraz o pochówku księcia Bogusława I w chojeńskim kościele Mariackim. Co więcej, nie wykazując żadnych podstaw źródłowych, wspomina się również o tym, że gród ów został założony już około 1000 r. jako polski gród obronny, który potem przeszedł we władanie książąt pomorskich. *Kreis Königsberg/Neumark. Erinnerungen an einen ostbrandenburgischen Landkreis*, Red. H.-G. Bluhm, W. Pflug, B. Regenberg, R.H. Tamm, Berlin–Bonn 1996, s. 198.

⁴⁸ E. Rymar, *Reslawizacja nazw miejscowości na obszarze ziemi chojeńskiej i mieszkowickiej w latach 1945–1947. Część II słownikowa: A–N*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1996, r. XI (XL), z. 3, s. 254.

⁴⁹ J.M. Piskorski, *Brandenburskie Kietze (chyże) – instytucja pochodzenia słowiańskiego czy „produkt” władzy askańskiej?*, „Przegląd Historyczny” 1988, t. LXXIX, z. 2, s. 328–329.

⁵⁰ M. Gierke, *Stan...*, s. 28–31.

chronologią powstania miasta lokacyjnego⁵¹, o tyle ustalenie przestrzennego formowania osady nowego typu nie jest na jego podstawie możliwe. Wydaje się zatem, że odpowiedź na to pytanie przynieść mogą jedynie kompleksowe badania archeologiczne, które pozwolą na ustalenie modelu relacji przestrzennej zachodzącej między miastem lokacyjnym a starszym osadnictwem⁵². Należy zwrócić uwagę, że ustalenie owej relacji jest niezwykle ważne w odniesieniu do dalszych, szczegółowych badań miasta lokacyjnego⁵³.

Dane uzyskiwane za pomocą metod archeologicznych dostarczyć mogą również niezbędnych informacji dotyczących faz tworzenia się osady nowego typu oraz jej ewolucji⁵⁴. Trzeba podkreślić, iż nie chodzi w tym przypadku jedynie o badanie zajmowanej przez rozwijające się miasto przestrzeni oraz jej zagospodarowania, ale i o uzyskanie informacji dotyczących pochodzenia etnicznego kolonistów, funkcjonowania urzędzeń miejskich, zagadnień związanych z gospodarką, rzemiosłem i handlem czy kulturą materialną i duchową⁵⁵. Za najważniejszy rejon, z którego pozyskać można dane umożliwiające badanie tychże aspektów, należy uznać rynek miejski i jego otoczenie⁵⁶. Oczywiście jest, że aby w pełni wyzyskać wieloaspektowość pozyskiwanych źródeł niezbędne jest prowadzenie szerokich badań interdyscyplinarnych. W kontekście badań miejskich tyczy się to w szczególności prac archeologicznych przy reliktach zabudowy⁵⁷.

Niezwykle interesującym przedmiotem badań archeologicznych byłaby na pewno chojeńska chyża (niem. Kietz). Przez pewien czas utrzymywał się w historiografii pogląd, iż chyże były słowiańskimi wioskami rybackimi⁵⁸. Często

⁵¹ Najobszerniej o tych kwestiach E. Rymar, *Z dawnych dziejów...*, s. 59–77.

⁵² M. Rębkowski, *Pierwsze lokacje miast w księstwie zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe*, Kołobrzeg 2001, s. 40.

⁵³ Uwagi w tej kwestii zob. L. Kajzer, *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Łódź 1996, s. 185.

⁵⁴ J. Piekalski, *Lokacja Wrocławia jako problem badawczy archeologa*, w: *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie*, red. C. Buško, J. Klápšt, L. Leciejewicz, S. Moździoch, Wrocław–Prahá 2002, s. 59.

⁵⁵ Obszernie na ten temat L. Kajzer, *Wstęp...*, s. 177–205. Zob. też C. Buško, J. Piekalski, *Możliwości poznawcze archeologii w badaniach życia codziennego w średniowiecznym mieście, na przykładzie parcel przy ul. Więziennej 10–11 we Wrocławiu*, „Archaeologia Historica Polona” 1984, t. 7, s. 11–32; C. Buško, *Archeologia lokacyjnego Wrocławia*, „Forum Urbes Medii Aevi” 2005, t. I, s. 37–38. Por. M. Rębkowski, *Z problematyki badań nad rzemiosłem w lokacyjnych miastach Pomorza Zachodniego*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 2007, vol. 43, s. 103.

⁵⁶ L. Kajzer, *Wstęp...*, s. 187–189. Por. wyniki badań np. *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, red. M. Rębkowski, Kołobrzeg 1996, t. I; *Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych*. Cz. 2 (z serii: „Wratislavia Antiqua”, t. 5), red. J. Piekalski, Wrocław 2002.

⁵⁷ J. Chudziakowa, *Kilka uwag na temat metod i podstaw datowania architektury murowanej*, „Archaeologia Historica Polona” 2000, t. VIII, s. 307.

⁵⁸ W przypadku Chojny zob. A. Kehrberg, *Erleuterter historisch-chronologischer Abriß der Stadt*

mówi się też o tym, że były one formą słowiańskich przygodowych osad przedmiejskich⁵⁹. W czasie prowadzonych przez Brunona Krügera badań archeologicznych na chyzach zarejestrowano jednakże, w większości przypadków, jedynie ceramikę siwą – kolonizacyjną, co może świadczyć o późniejszym pochodzeniu tych specyficznych osad⁶⁰. Nie oznacza to bynajmniej, że należy odrzucić tezę o słowiańskim pochodzeniu chyży, przyjąć raczej należy późniejszą ich chronologię. Wyczerpujące podsumowanie stanu badań oraz wskazanie potrzeb dalszego rozważania zagadnienia związanego z Kietzami opracował Jan M. Piskorski. Badacz ów dowodzi, że chyże były tworem charakterystycznym dla terenów Brandenburgii doby askańskiej i są zarazem ściśle związane z kolonizacją niemiecką tych terenów. J.M. Piskorski obala również postulowaną często tożsamość brandenburskich chyży z pomorskimi wikami, jako jedną z zasadniczych różnic podając, że wiki były w istocie osiedlami stanowiącymi kontynuację, w sensie topograficznym i etnicznym, osadnictwa słowiańskiego zarówno podczas, jak i po zakończeniu kolonizacji niemieckiej, natomiast chyże powstawały najwcześniej w czasie kolonizacji. Problem ten budzi jednak wciąż wiele kontrowersji i nie został do tej pory jednoznacznie rozwiązany.

Najwcześniejsza wzmianka o chojeńskiej chyży pochodzi z 1350 roku z dokumentu, w którym wymieniony jest Rulyke auf dem kys, na którego pieczęci widniał napis RVDOLFI DE VICO⁶¹. Jak wiadomo, margrabiowie aksańscy nabyli ziemię chojeńską w latach 1267–1270⁶², przyjmując zatem punkt widzenia J.M. Piskorskiego, można ostrożnie przypuścić, że chojeńska chyża powstała dopiero po tym czasie. Znamienny wydaje się być fakt, że nazwa Kietz utrzymywała się w mieście aż do końca XIX wieku, kiedy to przemianowano ją na Wilhelmsplatz⁶³. Te skromne dane to w zasadzie wszystko, co obecnie wiadomo

Königsberg in der Neu-Marck (...), Berlin 1725, Abth. I, s. 35. Por. J.M. Piskorski, *Brandenburskie Kietze...*, s. 301, gdzie szczegółowo omówienie problemu.

⁵⁹ J.M. Piskorski, *Brandenburskie Kietze...*, s. 307–308.

⁶⁰ B. Krüger, *Die Kietzsiedlungen im nördlichen Mitteleuropa*, Berlin 1962, s. 33–56.

⁶¹ CDB, Haupttheil I, Bd. XIX, Nr. LXXVII, hg. v. A. Riedel, Berlin 1860, s. 219; H. Bütow, *Die alten Straßennamen...*, s. 57.

⁶² Do 1267 r. ziemia chojeńska należała do biskupów brandenburskich. Nie rozstrzygnięto do tej pory, w jaki sposób, ani kiedy weszli oni w jej posiadanie. W 1267 r. biskup Henryk dokonał zamiany z margrabiami brandenburskimi linii starszej (joannickiej), w zamian otrzymując ziemię i miasto Löwenberg. W akcie zamiany Chojna po raz pierwszy została określona mianem *civitas*. Jednak, jak pisze E. Rymar: „Chociaż biskup rozporządzał miastem Löwenberg w 1269 r., układ o zamianie nie od razu wszedł w życie, skoro w 1270 r. sporządzono właściwy (końcowy?) akt zamiany, szczegółowo określając, co biskup posiadał w ziemi chojeńskiej”, cyt. za: E. Rymar, *Z dawnych dziejów...*, s. 60.

⁶³ H. Bütow, *Die alten Straßennamen...*, s. 57. Obecnie jest to część ulicy Mieszka I.

o tym miejscu. Kompleksowe badania archeologiczne chyży mogłyby zatem być niezwykle przydatne do poznania jej dziejów. Teren, na którym się znajdowała, nie jest obecnie zabudowany, a więc stanowi dogodnie miejsce do prowadzenia prac wykopaliskowych. W czasach nowożytnych na obszarze tym wzniesiono, co prawda, kamienice, jednakże wydaje się, iż nawarstwienia średniowieczne nie musiały zostać zniszczone, szczególnie w tylnych partiach działek. Warto przypomnieć, że w czasie badań sondażowych prowadzonych w 2011 roku natrafiono na dość płytko zalegającą warstwę średniowieczną, w której zaobserwowano fragmenty ceramiki siwej⁶⁴. Oczywiście badania archeologiczne przyczyniły się nie tylko do wzbogacenia wiedzy o chojeńskiej chyży i dziejach średniowiecznej Chojny, ale i, a może przede wszystkim, umożliwiłyby pozyskanie nowych źródeł do ogólnej wiedzy o brandenburskich Kietzach.

3. Miasto późnośredniowieczne i nowożytne

Badania archeologiczne rynku staromiejskiego pozwoliłyby zapewne uzyskać dane niezbędne do analizy wspomnianych już aspektów osadnictwa w młodszych chronologicznie okresach funkcjonowania miasta, to jest u schyłku średniowiecza i w nowożytności. Przy obecnym stanie badań nie sposób jednak określić konkretnych potrzeb badawczych ani przewidywać ewentualnych wyników takich prac. W związku z tym w dalszej części artykułu zostaną naszkicowane perspektywy badań wykopaliskowych w odniesieniu do konkretnych stanowisk lub obiektów, które wymagają przede wszystkim wstępnych prac rozpoznawczych lub weryfikacyjnych. Warto zauważyć, że niektóre z omawianych niezachowanych obiektów, takich jak na przykład zamek margrabiów czy port rzeczny, nie zostały do tej pory zlokalizowane w przestrzeni miejskiej i raczej nie podobna tego dokonać na podstawie jedynie źródeł pisanych. Archeologia jest więc w tym przypadku jedyną metodą, za której pomocą można by tego dokonać.

Zamek margrabiów

Znany z nielicznych wzmianek w źródłach pisanych zamek margrabiów istniał w Chojnie do 1348/1349 roku, kiedy to został zniszczony przez mieszczan w czasie wystąpienia Pseudo-Waldemara⁶⁵. Mieszczanie otrzymali potem

⁶⁴ Por. wcześniej.

⁶⁵ R. Reiche miał wątpliwość, czy w świetle dokumentu, w którym mowa o zniszczeniu zamku (CDB, Nr. LXXI, s. 215–216), chodzi o zamek margrabiowski czy jedynie o umocniony dom wasali margrabiego. Stwierdził jednak, że poprzez użycie w dokumencie słowa *Burgfried* „należy rozumieć jakieś większe umocnienie, zamek, który należał do [margrabiego – przyp. M.G.], który znajdował się albo w samym mieście albo w jego ścisłym otoczeniu, a mieszczanom chojeńskim

zapewnienie od margrabiego Ludwika, że nie wzniesie w Chojnie nowego zamku⁶⁶. Mimo to, w późniejszych dokumentach można jeszcze napotkać wzmianki o zamku. Z 1400 roku pochodzi dokument rady miejskiej, w którym mowa o foluszu i gildii sukienników (Gewandschneidergildie), która miała „naszych panów zamek”⁶⁷. Na tej podstawie R. Reiche stwierdził, że zamek musiał znajdować się nad wodą⁶⁸. Ostatnia wzmianka o zamku pochodzi z 1450 roku, kiedy to Nickel von Ellingen sprzedał go Heinrichowi von Sydowowi⁶⁹. W dokumencie nie została wymieniona nazwa miejscowości, w której usytuowany był zamek, jednakże z uwagi na to, iż dokument znajdował się w chojeńskim archiwum, uznano, iż musiało w nim chodzić o to miasto⁷⁰. W kilku dokumentach z połowy XV wieku napotkać można jeszcze wzmiankę o kaplicy zamkowej, która, jak przypuszcza E. Rymar, musiała być pozostałością kompleksu zamkowego⁷¹. Wszystkie te informacje dowodzą istnienia zamku, nie dają jednak żadnych istotnych wskazówek co do jego usytuowania. Można wstępnie przyjąć, iż chodzi o folusz na północ od młyna Bocieniec (Buten-Mühle, Draussen-Mühle), istniejący jeszcze być może w XVIII wieku, w późniejszych czasach znajdowała się w nim szlifiernia. W jego okolicy natrafiono w 1897 roku na bliżej nieokreślone relikty konstrukcji kamiennej⁷². Należałoby zatem dokładnie zlokalizować ten folusz w terenie oraz zweryfikować za pomocą metod archeologicznych. Ustalenie lokalizacji i ewentualne odsłonięcie relikwów zabudowy pozwoliłoby na postawienie dalszych pytań badawczych związanych przede wszystkim z zagadnieniami architektonicznymi oraz dotyczącymi funkcjonowania (być może) zamku, a w późniejszych czasach młyna.

Port rzeczny

Chojna utrzymywała w średniowieczu stosunki handlowe ze Szczecinem, będąc ważnym dostawcą zboża, za pośrednictwem żeglugi Rurzycą i Odrą. Działalność ta potwierdzona jest źródłowo od 1292 roku, kiedy miasto otrzymało od margrabiów prawo do bezcłowej żeglugi oraz ustanowiono zakaz bu-

przeszkadzał w emancypacji, podobnie jak sto lat wcześniej zamek książęcy mieszczanom Szczecina. Podczas gdy szczecinianie znieśli zamek w 1249 r. za książęcym pozwoleniem, tak chojnianie zrobili to w 1348 r. przemocą”, cyt. za: R. Reiche, *Bausteine...*, s. 125. Zob. też tamże, s. 124–126.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ CDB, Nr. CLXXX, s. 289–290.

⁶⁸ R. Reiche, *Bausteine...*, s. 126.

⁶⁹ CDB, Nr. CCLXXVII, s. 273–274.

⁷⁰ R. Reiche, *Bausteine...*, s. 127.

⁷¹ E. Rymar, *Z dawnych dziejów...*, s. 257.

⁷² R. Reiche, *Bausteine...*, s. 108, przyp. 1.

dowy młynów na spławnym odcinku Rurzyca, przy czym można przypuszczać, że takie formy transportu i handlu mogły funkcjonować już wcześniej, rozwijając się razem z miastem lokacyjnym⁷³. Wydaje się, że port rzeczny mógł znajdować się za murami miejskimi, na Rurzycu, przy końcu obecnej ulicy Szkolnej, gdzie odnaleziono relikty drewnianej nawierzchni z bali, prowadzącej, jak chciał R. Reiche, od rynku nad rzekę⁷⁴. Port ten funkcjonował zapewne do czasu zbudowania na Rurzycu, nieopodal Wzgórza Wisielców, młyna Krupin, który najprawdopodobniej wykluczył spławność rzeki na tym odcinku. Pierwsza pewna wzmianka o tymże młynie pochodzi z 1324 roku, można jednak przypuszczać, iż został zbudowany wcześniej⁷⁵. Zapewne po tym wydarzeniu powstał nowy port, usytuowany gdzieś za Krupinem. Warto wspomnieć jeszcze o znaleziskach broni białej wydobytych z Rurzyca, które – zdaniem Heleny Malinowskiej-Łazarczyk – mogły być związane z funkcjonowaniem transportu wodnego. Owa broń miałyby należeć do kupców, którzy używali jej do obrony transportu w czasach sporów brandenbursko-pomorskich oraz, być może, w walkach z tak zwanymi raubritterami⁷⁶.

Wstępne weryfikacyjne badania archeologiczne pozwoliłyby na postawienie bardziej szczegółowych pytań badawczych dotyczących rozwoju oraz typu portu, a także zagadnień gospodarczo-ekonomicznych związanych z handlem i transportem wodnym na pograniczu dawnej Nowej Marchii i Pomorza.

Obwarowania miejskie

System średniowiecznych obwarowań miejskich Chojny był w przeszłości przedmiotem badań historyków oraz historyków sztuki⁷⁷. Z nowszych prac na uwagę zasługuje artykuł Grzegorza Gralińskiego, w którym autor podsumował dotychczasowy stan badań, nakreślił ogólną historię chojeńskich murów oraz

⁷³ B. Zientara, *Rola Szczecina w odrzańskim i bałtyckim handlu zbożem w XIII–XIV w.*, „Przegląd Historyczny”, 1961, t. LII, z. 3, s. 439–440; E. Rymar, *Z dawnych dziejów...*, s. 17.

⁷⁴ R. Reiche, *Und dennoch...*, s. 85; podobnie P. Schwartz, *Ein Menschenalter im Frieden. Königsberg in der Neumark von 1680 bis 1750*, SVGN, H. 2, s. 66.

⁷⁵ CDB, Nr. XXIV, s. 186–187; por. E. Rymar, *Dawne młyny...*, s. 61–62.

⁷⁶ W 1985 r. w okolicy Nawodnej z rzeki wydobyto miecz żelazny datowany na przełom XIII i XIV w. H. Malinowska-Łazarczyk, *Średniowieczny miecz z Rurzyca*, MZP 1985, t. XXXI, s. 163–171. Do podobnego odkrycia doszło również przed 1945 r. – w okolicach Garnowa wydobyto z Rurzyca miecz żelazny datowany przez G. Mirowa zaskakująco dokładnie na około 1280 r. G. Mirow, *Mittelalterliche Bodenfunde im Heimatmuseum Königsberg (Neumark)*, „Königsberger Kreiskalender” (dalej: KK), Jg. 8, s. 124.

⁷⁷ Zob. np. H. Bütow, *Die Stadtbefestigung von Königsberg Nm.*, KK, Jg. 3, s. 5–13; *Die Kunstdenkmäler...*, s. 76–88., E. Lukas, *Średniowieczne mury miejskie na Pomorzu Zachodnim*, Poznań 1975, s. 68–74.

podjął się analizy architektonicznej elementów obwarowań⁷⁸. Prace te dotyczą jedynie zachowanej części zespołu murów miejskich. O niezachowanych elementach wiedzę można natomiast czerpać jedynie z nielicznych przekazów pisanych oraz źródeł ikonograficznych, które, niestety, nie są precyzyjne i pozwalają jedynie na bardzo ogólne rozważenie problemu. Wydaje się zatem oczywiste, że w ramach realizacji ewentualnych badań archeologicznych obwarowań w pierwszej kolejności należałoby zweryfikować te niezachowane części.

Najstarsze obwarowania miejskie Chojny powstały najprawdopodobniej już w drugiej połowie XIII wieku, otaczając miasto lokacyjne. Jak już wykazano, obszaru zajmowanego przez najstarszą część miasta nie udało się do tej pory jednoznacznie ustalić, tak więc nieznaną pozostaje również zasięg owych umocnień. Należy sądzić, że mury miejskie, o czytelnym do dziś zasięgu, powstały na początku XIV wieku, ponieważ w źródłach pisanych pojawia się wtedy wzmianka o Nowym Mieście, przy którym znajdowały się fosy i bramy. Obwarowania zostały najpewniej wzniesione z kamieni polnych, a potem stopniowo zastępowano je murami ceglanyymi⁷⁹. Zdaniem Kazimierzy Kality-Skwirzyńskiej, ostateczną formę architektoniczną oraz układ nadano murom pod koniec XIV i w ciągu XV wieku, w czasie odbudowy miasta po najeździe księcia szczecińskiego Kazimierza III⁸⁰. Cały system umocnień składał się z murów kurtynowych, w których obrębie usytuowano kilkadziesiąt baszt i trzy bramy z rozległymi przedbramiami, oraz wałów ziemnych i fos zasilanych wodami Sarbicy⁸¹. Obwarowania w takim kształcie znane są z przekazów ikonograficznych (ryc. 2–3)⁸². W czasach nowożytnych, w związku z upowszechnieniem broni palnej, mury miejskie poczęły tracić na znaczeniu. W XVIII wieku rozebrano przedbramia, w 1728 roku zasypano fosy ziemią z wałów i stworzono w ich miejscu ogrody, a w XIX wieku rozebrano Bramę Czworokolną⁸³.

⁷⁸ G. Graliński, *Średniowieczne mury obronne Chojny*, „Rocznik Chojeński” 2011, t. III, s. 71–90.

⁷⁹ Tamże, s. 74.

⁸⁰ K. Kalita-Skwirzyńska, *Rozwój urbanistyki i architektury Chojny w okresie średniowiecza*, w: *Terra Transoderana. Sztuka Pomorza Nadodrzańskiego i dawnej Nowej Marchii w średniowieczu*, red. M. Glińska, K. Kroman, R. Makala, Szczecin 2004, s. 105–106.

⁸¹ G. Graliński, *Średniowieczne mury...*, s. 74.

⁸² Zob. R. Skrycki, *Źródła ikonograficzne do dziejów Chojny (do 1945 r.)*. *Przegląd chronologiczny*, w: *Chojna i okolice na przestrzeni wieków*, red. R. Skrycki, Chojna–Zielona Góra 2007, s. 88–91, ryc. 1–3; tenże, *Glosa do przeglądu chronologicznego źródeł ikonograficznych do dziejów Chojny*, „Rocznik Chojeński” 2010, t. II, s. 314, ryc. 1; E. Gwiazdowska, *Szczeciński malarz August Ludwig Most pośród murów Chojny w roku 1835*, „Rocznik Chojeński” 2010, t. II, s. 146–147, ryc. 1.

⁸³ *Die Kunstdenkmäler...*, s. 84; A. Kehrberg, *Fortsetzung und weitere Ausführung des Erleuterten Historisch-Chronologischen Abrisses der Stadt Königsberg in der Neu-Marck (...)*, b.m.w. 1731, s. 9; G. Graliński, *Średniowieczne mury...*, s. 75, 81.

Obecnie za najważniejszą potrzebę badań obwarowań miejskich Chojny uznać należy weryfikację niezachowanych ich elementów. W pierwszej kolejności należałoby określić dokładny zasięg oraz ogólnie pojętą typologię najstarszego obwodu murów miasta lokacyjnego. Równie ważne wydaje się rozpoznanie archeologiczne nieistniejącej Bramy Czworokolnej oraz przedbrami Bram Świeckiej oraz Barnkowskiej. Wyniki badań, w czasie których odkrywano relikty obwarowań nawet nieznacznych rozmiarów, dowodzą tego, że w połączeniu z analizą źródeł ikonograficznych można na ich podstawie określić przybliżoną chronologię oraz architekturę średniowiecznych fortyfikacji, a także, niekiedy, zweryfikować dotychczasowe poglądy⁸⁴. Ponadto interesującym przedmiotem badań mogą być dawne fosy – nie tylko ze względu na weryfikację ich przebiegu, bo ten jednak wydaje się być dość czytelny, ale ze względu na możliwość odkrycia nawarstwień związanych z oblężeniami miasta, w tym z najazdem wojsk księcia Kazimierza III w 1372 roku. Odkrywane źródła materialne związane z tym wydarzeniem pozwoliłyby z pewnością na poszerzenie stanu wiedzy na ten temat.

Zespoły szpitalno-kościelne

W średniowiecznej i nowożytnej Chojnie funkcjonowało kilka zespołów szpitalno-kościelnych, które, najogólniej rzecz ujmując, służyły jako przytulki dla ubogich, chorych, sierot i pielgrzymów. Instytucje takie fundowane były przez zamożne mieszczaństwo, duchowieństwo, cechy rzemieślnicze oraz radę miejską. Można zatem powiedzieć, iż była to swoista forma jałmużny. Podopieczni szpitali mieli zapewnioną opiekę doczesną i duchową, natomiast fundatorzy i dobroczyńcy spełniali przykazanie miłosierdzia wobec bliźnich. Ponadto mieszkańcy szpitali byli zobowiązani do modlitwy za swych dobroczyńców, dlatego też w większości z nich był kościół, kaplica lub przynajmniej ołtarz⁸⁵. W Chojnie, podobnie jak w wielu innych brandenburskich miastach, znajdowały się dwa czternastowieczne szpitale – św. Ducha, który zwyczajowo znajdował się na obrzeżu miasta, ale jeszcze wewnątrz murów miejskich, oraz św. Jerzego, który również zwyczajowo był umiejscowiony na zewnątrz murów miejskich⁸⁶. Na początku XV wieku w większości miast marchijskich poczęto fundować szpitale pod we-

⁸⁴ Zob. J. Romanow, *Chronologia Bramy Piaskowej w świetle wyników badań wykopaliskowych w roku 2000*, „Silesia Antiqua” 2000, t. 42, s. 133–147; por. G. Nawrońska, *Fortifications in Elbląg in the Middle Ages and the early modern period*, w: *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum. VII: Die Befestigungen*, M. Gläser, Lübeck 2010, s. 566–567; M. Rębkowski, *Fortifications of medieval Kołobrzeg*, w: tamże, s. 622–623.

⁸⁵ M. Słoń, *Szpitalne średniowiecznego Wrocławia*, Warszawa 2000, s. 6–7.

⁸⁶ Por. C. Nagel, *St. Gertrud und ihre Hospitäler in der Mark Brandenburg (mit 2 Abbildungen)*, „Jahrbuch für brandenburgische Landesgeschichte”, Bd. 14, s. 9–10.

zwaniem św. Gertrudy, które sytuowano poza obrębem miejskich obwarowań⁸⁷. Instytucja taka została ufundowana również w Chojnie. W połowie XV wieku powstał także szpital przy kościele św. Mikołaja, a pod koniec tego wieku – szpital św. Krzyża przy kaplicy Jeruzalem. Po reformacji liczbę szpitali zredukowano, zachowując jedynie szpital św. Jerzego, do którego przeniesiono podopiecznych szpitala działającego przy kościele św. Mikołaja oraz tworząc duży szpital w zabudowaniach poklasztornych zakonu augustianów, do którego przeniesiono szpitale św. Gertyudy oraz św. Ducha⁸⁸. W przestrzeni miejskiej zachowała się do dziś jedynie ruina kaplicy szpitalnej św. Gertrudy. W źródłach pisanych można odnaleźć informacje głównie o fundatorach oraz przybliżonym usytuowaniu zespołów. Niektóre z kaplic zostały zaprezentowane także w źródłach ikonograficznych. Żaden z obiektów nie doczekał się jednak szczegółowego opracowania. Poniżej zaprezentowane zostaną ogólne dane dotyczące chojeńskich zespołów szpitalno-kościelnych z uwzględnieniem wstępnej próby określenia ich lokalizacji. Przy wszystkich szpitalach funkcjonowały również cmentarze (zagadnienie to zostanie omówione w innym miejscu).

Niezwykle interesującym przedmiotem badań, nie tylko archeologicznych, ale i historycznych, mógłby być kościół św. Mikołaja, który nie został do tej pory poddany szczegółowym rozważaniom. Najważniejsze wydaje się pytanie o to, jaką funkcję pełniła ta świątynia w średniowiecznej Chojnie. Występujące licznie na Pomorzu kościoły z patrocinium św. Mikołaja być może miały związek z przedmiejskimi osadami obcych kupców⁸⁹. Zakładając, że istniała osada przedlokacyjna oraz że miasto nowego typu ma pomorską genezę, rozważenie takiej możliwości w przypadku Chojny wydaje się być uzasadnione. Tym bardziej że – jak wykazał E. Rymar – prawo miejskie Chojny oraz koloniści pochodzili z Przecławia⁹⁰. W Przecławiu zaś istniał od 1187 roku kościół pod tym wezwaniem oraz młodszy kościół pw. NMP⁹¹. Najstarsza pośrednia wzmianka o pa-

⁸⁷ Tamże, s. 17. Carl Nagel dokonuje w swym artykule zestawienia brandenburskich szpitali i kaplic św. Gertrudy, przedstawiając również genezę owej swoistej „mody” na fundowanie instytucji pod tym wezwaniem.

⁸⁸ H. Bütow, *Zur Reformationsgeschichte der Stadt Königsberg Nm.*, JVGn, Bd. 14, s. 48. Nowy szpital klasztorny otrzymał wezwanie św. Ducha, dlatego taką nazwą został opisany m.in. na panoramie Chojny autorstwa C. Meriana.

⁸⁹ Szczegółowo o tym K. Blaschke, *Nikolaikirchen und Stadtentstehung im Pommerschen Raum*, „Greifswald-Stralsunder Jahrbuch”, B. 9 (1970/1971), s. 21–40. Należy zaznaczyć, że jego poglądy spotkały się z dość ostrą krytyką. Część postulowanych przezeń hipotez słusznie podważono. Por. M. Rębkowski, *Pierwsze lokacje...*, s. 59–60, 114.

⁹⁰ E. Rymar, *Z dawnych dziejów...*, s. 61–67.

⁹¹ K. Blaschke, *Nikolaikirchen und Stadtentstehung im Pommerschen Raum...*, s. 25. Zdaniem M. Rębkowskiego (*Pierwsze...*, s. 108) kościół św. Mikołaja nie był związany z wczesnomiejskim

rufii chojeńskiej pochodzi z 1274 roku, bezpośrednia – z roku 1282, jednakże w żadnej z nich nie wymieniono patrocinium świątyni parafialnej⁹². Uznaje się, że w dokumentach tych mowa o kościele Mariackim – pewności jednak nie ma. Pierwsza wzmianka, w której wymienione zostały obie świątynie z towarzyszącymi im wezwaniami, pochodzi z 1312 roku⁹³. Nie sposób zatem rozstrzygnąć na podstawie źródeł pisanych, która ze świątyń pełniła pierwotnie funkcję parafii, ani która była starsza. Żadna z nich nie zachowała się do dzisiaj, więc również ustalenie chronologii względnej na podstawie detalu architektonicznego nie wchodzi w rachubę⁹⁴. Gdyby jednak założyć, że przed lokacją Chojny funkcjonowała jakaś wczesnomiejska osada, to okaże się, że istnieją pewne przesłanki ku temu, by za pierwotną parafię uznać kościół św. Mikołaja. Jak wiadomo, funkcje szpitalne kościół ów zaczął pełnić dopiero od około 1446 roku – wcześniej zatem musiał pełnić funkcje wyłącznie kościelne⁹⁵. Oznacza to, że na początku XIV wieku funkcjonowały w mieście dwie – a jeżeli wziąć pod uwagę klasztor Augustianów – to trzy regularne, „nieszpitalne” świątynie⁹⁶. Wypada się zastanowić, czy rzeczywiście miasto tak bujnie się rozwijało, że aby zaspokoić potrzeby religijne mieszkańców, niezbędne były trzy świątynie, czy może któraś z nich stanowiła relikwiny wcześniejszego osadnictwa. W świetle obecnego stanu badań nad rozplanowaniem przestrzennym oraz społeczeństwem średniowiecznej Chojny nie sposób udzielić odpowiedzi na tak postawione pytanie. Jeżeli jednak przyjmie się, że jedna ze świątyń miała przedmiejską genezę, to istotnym argumentem za przedlokacyjnym pochodzeniem kościoła św. Mikołaja będzie jego usytuowanie w przestrzeni miejskiej. Jak pisał Augustin Kehrberg, znajdował się on nieopodal Bramy Czworokolnej, przy wlocie do ulicy Nikolaistrasse (dziś Łużyckiej)⁹⁷. Taka lokalizacja – na peryferiach miasta – charakterystyczna jest dla świątyń wcześniej istniejących, włączonych w obręb formującego się miasta nowego typu⁹⁸. Jednocześnie teren przy Bramie Czworokolnej uznawany jest

ośrodkiem w Przecławiu.

⁹² *Pommersches Urkundenbuch*, B. II, Abth. I, berarb. und von R. Prümers, Stettin 1881, s. 291, nr 991; CDB, Nr. III, s. 174.

⁹³ CDB, Nr. XIII, s. 180. W dokumencie mowa też o kaplicy św. Ducha.

⁹⁴ Zachowały się jedynie nieliczne relikty dawnej czternastowiecznej bryły kościoła Mariackiego (por. niżej).

⁹⁵ H. Bütow, *Zur Reformationsgeschichte...*, s. 9.

⁹⁶ W 1297 r. biskup kamieński Henryk zezwolił augustianom z ufundowanego w 1290 r. klasztoru na grzebanie zmarłych w kościele. Świadczy to niewątpliwie tym, że kościół klasztorny musiał już w tym czasie funkcjonować. Por. E. Rymar, *Klasztor chojeńskich augustianów*, „Rocznik Chojeński” 2010, t. II, s. 7–8.

⁹⁷ A. Kehrberg, *Erleutertes...*, Abth. I, s. 143.

⁹⁸ Plac rynkowy oraz kościół parafialny zajmowały w przestrzeni miast lokacyjnych przeważnie

przez niektórych badaczy za wzmiankowane w źródłach Nowe Miasto, więc gdyby przyjąć ich punkt widzenia, metryka kościoła sięgałaby „jedynie” początków XIV wieku⁹⁹. Takie spojrzenie daje jednak mimo wszystko możliwość przedstawienia jeszcze jednej koncepcji. Gdyby mianowicie założyć, iż Nowe Miasto stanowiło w istocie rozszerzenie Starego Miasta, można wówczas przyjąć, że miało ono swoją odrębną parafię. Podobną sytuację wskazać można na przykład w Greifswaldzie, którego przestrzeń została poszerzona o nową dzielnicę – nazywaną potocznie Nowym Miastem – z własną parafią¹⁰⁰. Chojęński kościół św. Mikołaja nigdy nie został jednak nazwany świątynią parafialną, co – jak się wydaje – przekreśla tę koncepcję.

O samej bryle kościoła św. Mikołaja również niewiele wiadomo, gdyż nie istnieją jej przedstawienia ikonograficzne ani opisowe. Najwcześniejsza wzmianka o szpitalu, czy też domu pielgrzymim należącym do kościoła, pochodzi, jak wspomniano, z 1446 roku i przypuszcza się, iż był on przeznaczony dla ubogich, włóczęg i pątników¹⁰¹. Szpital ów został po reformacji połączony ze szpitalem św. Ducha, a zabudowania w 1568 roku sprzedane jednemu z mieszczan¹⁰². Z kroniki A. Kehrberga wiadomo, że budynki kościoła i szpitala istniały jeszcze w latach osiemdziesiątych XVII wieku¹⁰³. W 1686 roku rozebrano kościół, a pozyskany materiał rozbiórkowy wykorzystano przy restauracji wieży kościoła Mariackiego. W 1726 roku przystąpiono zaś do porządkowania placu, na którym stał zespół szpitala i kościoła, w celu budowy fundamentów pod dom mieszkalny. W czasie robót ziemnych w 1727 roku odkryto liczne kości ludzkie oraz sklepioną piwnicę, a także relikty drewnianej konstrukcji¹⁰⁴. Mając na uwadze wszystkie przytoczone wątpliwości, należy stwierdzić, iż dokładne zbadanie metodą archeologiczną ewentualnych relikwów świątyni mogłoby na pewno dostarczyć informacji przydatnych do rozważań o początkach oraz rozplanowaniu przestrzennym miasta Chojny. Warto dodać, że teren, na którym znajdował się kościół, nie jest obecnie zabudowany.

główne miejsca, kumulując w centrum ośrodka funkcje polityczne, handlowe i religijne. „Od tej reguły są jednak wyjątki, w których plac targowy znajdował się co prawda w centrum miasta, ale już kościół parafialny zlokalizowany był w jednym z peryferyjnych kwartałów. Większość takich przypadków (...) trzeba jednak, także w świetle odkryć archeologicznych, interpretować jako następstwo przejścia przez tworzącą się gminę kościoła przedlokacyjnego, istniejącego już w momencie rozmierniania miasta”, cyt. za: M. Rębkowski, *Pierwsze lokacje...*, s. 104.

⁹⁹ Por. przyp. 42.

¹⁰⁰ M. Słoń, *Miasta...*, s. 201–206. Inaczej M. Rębkowski (*Pierwsze lokacje...*, s. 108–109), który w greifswaldzkim Nowym Mieście widzi odrębną gminę miejską.

¹⁰¹ H. Bütow, *Zur Reformationsgeschichte...*, s. 9.

¹⁰² E. Rymar, *Z dawnych dziejów...*, s. 259.

¹⁰³ A. Kehrberg, *Erleutertes...*, Abth. I, s. 144.

¹⁰⁴ A. Kehrberg, *Fortsetzung...*, s. 22.

W przywołanym już dokumencie z 1312 roku została również wspomniana po raz pierwszy kaplica św. Ducha. Wzmianka o samym szpitalu pod tym wezwaniem pochodzi już z 1310 roku¹⁰⁵. Zabudowania szpitala i kaplicy znajdowały się nieopodal dzisiejszej ulicy Szkolnej, przy Bramie Świeckiej¹⁰⁶. Po reformacji szpital przeniesiono do byłego klasztoru Augustianów, który od tej pory zyskał wezwanie św. Ducha, a zabudowania szpitalne i kaplica przeszły w ręce prywatne i zostały zaadaptowane na dom mieszkalny¹⁰⁷. W czasach A. Kehrberga budynki te jeszcze istniały, a sam kronikarz pisał, że forma architektoniczna jednego z nich wskazuje na to, iż stanowi on pozostałość kaplicy¹⁰⁸. Nie wiadomo, kiedy popadły w ruinę. W każdym razie, w 1928 roku nie było już po nich śladu¹⁰⁹.

Poza omówionymi już dwoma zespołami szpitalno-kościelnymi znajdującymi się wewnątrz murów miejskich, istniały w średniowieczu jeszcze trzy inne, zlokalizowane poza murami. Znajdujące się przed Bramą Świecką kaplica i szpital św. Gertrudy ufundowane zostały w 1409 roku¹¹⁰. Ruiny kaplicy zachowały się do dziś¹¹¹. W jej pobliżu znajdował się niegdyś dwór i dom (Hof und Haus) zakonu joannitów, którego relikty można było jeszcze dostrzec w XVIII wieku¹¹². Po reformacji w kaplicy urządzono stodołę i stajnię. W 1683 roku odrestaurowano ją i poświęcono pod nowym wezwaniem św. Jana¹¹³. W 1865 roku dobudowano neogotycką sygnaturkę na szczycie zachodnim¹¹⁴. W czasie reformy szpitalnictwa chojeńskiego w latach 1561–1562 szpital św. Gertrudy połączono ze szpitalem św. Ducha i przeniesiono do dawnego klasztoru Augustianów. Zabudowania szpitalne zostały przedstawione, być może, na jednej z panoram Chojny¹¹⁵. Aczkolwiek wydaje się, że są to jednak zabudowania

¹⁰⁵ CDB, Nr. XII, s. 179.

¹⁰⁶ A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I., s. 144.

¹⁰⁷ E. Rymar, *Z dawnych dziejów...*, s. 248.

¹⁰⁸ A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I., s. 144.

¹⁰⁹ *Die Kunstdenkmäler...*, s. 75.

¹¹⁰ E. Rymar, *Z dawnych dziejów...*, s. 250.

¹¹¹ Kaplica przetrwała drugą wojnę światową, została jednak zniszczona w czasie budowy cmentarza żołnierzy Armii Radzieckiej. Ówczesny konserwator wojewódzki Henryk Dziurla wstrzymał jej rozbiórkę. P. Migdalski, *Powstanie i dzieje cmentarza żołnierzy Armii Radzieckiej w latach 1956–2000*, w: *Chojna i okolice...*, s. 178–180.

¹¹² A. Kehrberg, *Fortsetzung...*, s. 22; tenże, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 50.

¹¹³ A. Kehrberg, *Erleuterter*, Abth. I, s. 150–152.

¹¹⁴ *Die Kunstdenkmäler...*, s. 75. Opis detali architektonicznych oraz dawnego wyposażenia kaplicy zob. tamże oraz *Mittelalterlicher Backstein-Bauwerke des preussischen Staates*, hg. F. Adler, Band II: *Die Mark Brandenburg*, Berlin 1898, s. 103; A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 152.

¹¹⁵ Zob. R. Skrycki, *Źródła...*, s. 91, ryc. 3.

wzniesione w XVII wieku, gdyż dawne zniszczono ze strachu przed zarazą po przeniesieniu szpitala¹¹⁶. Najważniejszym zadaniem badań archeologicznych byłaby więc weryfikacja przestrzeni zajmowanej przez szpital oraz wzmiankowany dwór joannicki.

Inna gotycka kaplica – św. Jerzego – która znajdowała się przed Bramą Barnkowską, została całkowicie rozebrana po 1945 roku, mimo że drugą wojnę światową przetrwała bez uszczerbku¹¹⁷. Najstarsza wzmianka o szpitalu pod tym wezwaniem pochodzi z 1349 roku, a o kaplicy z 1370 roku¹¹⁸. Szpital, po połączeniu ze szpitalem św. Mikołaja, funkcjonował również po reformacji¹¹⁹. O zabudowaniach samego szpitala niewiele wiadomo, natomiast kaplica na początku XVIII wieku zyskała barokowy szczyt, a w ciągu XIX wieku była jeszcze dwa razy remontowana¹²⁰ (ryc. 4). W kwestii jej lokalizacji wiadomo, że znajdowała się przy dzisiejszej ulicy Jagiellońskiej w pobliżu obecnej siedziby Urzędu Miasta.

Kaplica św. Jerzego pod koniec XV wieku stała się, być może, częścią Via Dolorosa – zespołu kaplic Drogi Krzyżowej, które znajdowały się przed Bramą Barnkowską i służyły odprawianiu uroczystych procesji. Drogę wieńczyła kaplica sanktuaryjna św. Jeruzalem, przy której znajdował się szpital św. Krzyża¹²¹. Zarówno kaplica, jak i szpital nie funkcjonowały długo, gdyż w 1557 roku je rozebrano, a pozyskany materiał budowlany użyto do budowy szkoły¹²². Kaplica i szpital znajdowały się najprawdopodobniej w okolicy skrzyżowania dzisiejszych ulic Jagiellońskiej i Ogrodowej¹²³.

Badania archeologiczne, w połączeniu z analizą wspomnianych przekazów, mogą dostarczyć informacji o fazach przebudów i rozplanowaniu przestrzennym zarówno samych zespołów szpitalno-kościelnych, jak i ich miejsca w układzie przestrzennym miasta oraz rzucić światło na znajomość najwcześniejszego budownictwa chojeńskiego ośrodka miejskiego. Ponadto na ich podstawie możliwe jest także stworzenie propozycji wyglądu nieistniejących budowli. Dowiodły tego między innymi prace prowadzone przy szpitalu św. Ducha we Wrocławiu oraz przy kościele św. Mikołaja w Gdańsku¹²⁴. Z kolei badania

¹¹⁶ A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 222.

¹¹⁷ P. Migdalski, *Powstanie...*, s. 178, przyp. 33.

¹¹⁸ CDB, Nr. LXX, s. 214; A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 147.

¹¹⁹ A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 218.

¹²⁰ Tamże, Abth. I, s. 146–150; *Die Kunstdenkmäler...*, s. 73–75; *Mittelalterlicher...*, s. 103; R. Skrycki, *Źródła...*, s. 91, ryc. 3.

¹²¹ Opis tego zwyczaju oraz opracowanie dziejów kaplicy i szpitala H. Bütow, *Die Jerusalemkapelle und das Jerusalem- oder Heilige Kreuzhospital zu Königsberg i.d. Neumark*, JVGn, Bd. 7, s. 127–144.

¹²² P. Hafft, *Microcronicon Marchicum*, CDB, Haupttheil IV, Bd. I, s. 119.

¹²³ H. Bütow, *Die Jerusalemkapelle...*, s. 132.

¹²⁴ J. Romanow, M. Romanow, *Szpital Ducha Świętego we Wrocławiu w świetle badań archeologicz-*

szpitala św. Ducha w Kołobrzegu pozwoliły uzyskać dane, dzięki którym można było, w pewnym stopniu, przybliżyć zagadnienia związane między innymi z warunkami życia pensjonariuszy, funkcjonowaniem cmentarza czy przemianami w rozplanowaniu działki szpitalnej¹²⁵.

Kościół Mariacki

Kościół Mariacki wymaga przede wszystkim kompleksowych badań architektoniczno-archeologicznych, które umożliwiłyby poznanie faz i chronologii jego rozbudowy. Potrzeba takich badań postulowana była już wcześniej¹²⁶.

Najstarsze wzmianki o parafii w Chojnie pochodzą z lat 1274 i 1282, jednak ze względu na brak określenia patrocinium świątyni, nie wiadomo, czy mowa w nich o kościele Mariackim (por. wyżej). Najwcześniejsze potwierdzenie wezwania, a zarazem, jak się wydaje, pierwszą pewną wzmiankę o świątyni, można odnaleźć w dokumencie z 1312 roku¹²⁷. Była to zapewne budowla wzniesiona z kwadr granitowych, jednak jej forma nie jest znana¹²⁸. Częścią tej budowli, przynajmniej w partii przyziemnej, była prawdopodobnie gotycka wieża, która runęła w XIX wieku (ryc. 5). Jej fundamenty odsłonięto w 1962 roku i stwierdzono, iż musiała być starsza od piętnastowiecznego ceglano-korpusu kościoła¹²⁹. Reliktem tego założenia jest też zapewne narożnik wykonany z kwadr granitowych, który jest częścią zachodniej ściany kaplicy Mariackiej. Świątynia w obecnej formie została wzniesiona w trzech etapach w XV wieku – w 1407 roku poświęcono część wschodnią korpusu z chórem kapłańskim, w 1459 roku – część zachodnią korpusu, którą dobudowano do starej wieży, a w 1497 poświęcono dostawioną do południowej ściany wieży kaplicę chrzcielną św. Anny¹³⁰.

nych, w: *Średniowieczne i nowożytnie nekropole Wrocławia. Cz. 1* (z serii: „Wratislavia Antiqua”, t. 12), red. K. Wachowski, Wrocław 2010, s. 175–180; M. Szyszka, *Romański kościół św. Mikołaja w świetle badań archeologicznych na stanowisku 5 w Gdańsku*, w: *Acta Archaeologica Pomoranica III. Cz. 2: Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. A. Janowski, K. Kowalski, S. Słowiński, Szczecin 2009, s. 144–145.

¹²⁵ M. Rębkowski, *Domus sancti Spiritus. Szpital średniowiecznego Kołobrzegu w świetle archeologii*, w: *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, red. M. Rębkowski, Kołobrzeg 2010, t. V, s. 156–159.

¹²⁶ Zob. np. A. Gruszecki, J. Widawski, *Ruina jako obiekt turystyczny (konceptcja zabezpieczenia i udostępnienia na przykładzie kościoła NMP w Chojnie)*, „Ochrona Zabytków” 1965, r. XVIII, nr 2 (69), s. 5–22.

¹²⁷ CDB, Nr. XIII, s. 180.

¹²⁸ Por. M. Gierke, *Nieco uwag o neogotyckiej wieży kościoła Mariackiego w Chojnie*, „Rocznik Chojński” 2012, t. IV, s. 140, przyp. 7. Tam dalsza literatura.

¹²⁹ A. Gruszecki, J. Widawski, *Ruina jako obiekt turystyczny...*, s. 6–8.

¹³⁰ Różnice formalne między fazami budowlanymi omówił szczegółowo Georg Voss w *Die Kunstdenkmäler...*, s. 34–38; zob. też A. Gruszecki, J. Widawski, *Ruina jako obiekt turystyczny...*,

W połowie XIX wieku w miejsce zawalanej gotyckiej wieży zbudowano nową wieżę neogotycką, której autorstwo przypisuje się Friedrichowi Augustowi Stülerowi¹³¹. W czasie drugiej wojny światowej kościół uległ częściowemu zniszczeniu. Obecnie jest odbudowywany.

Do tej pory nierozwiązany pozostaje problem początków kościoła. Dzięki badaniom archeologiczno-architektonicznym można byłoby uzyskać dane, które pozwoliłyby na określenie chronologii oraz, być może, również na rekonstrukcję najwcześniejszej bryły świątyni. W pierwszej kolejności należałoby odsłonić w tym celu fundamenty wspomnianego narożnika z kwadr granitowych i porównać je z odkrytymi w 1962 roku relikami fundamentów gotyckiej wieży oraz piętnastowiecznego korpusu, aby określić zachodzącą między nimi relację chronologiczną. Dość frapującym elementem, ze względu na „zapóźniony” w stosunku do piętnastowiecznego korpusu wewnętrzny wystrój architektoniczny, jest południowa kaplica Mariacka. Powstało kilka hipotez dotyczących jej pierwotnego przeznaczenia – uznawana jest za wzmiankowaną w piętnastowiecznych źródłach pisanych kaplicę Bractwa Maryjnego, skarbiec, samodzielną kaplicę włączoną w XV wieku w obręb korpusu lub też salową kryptę¹³². Nie ulega jednak wątpliwości, iż do XIX wieku pełniła funkcję zakrystii¹³³. Chronologię powstania tej części świątyni trudno jednoznacznie ustalić. Odsłonięcie fundamentów i skonfrontowanie ich parametrów z parametrami fundamentów innych części kościoła pozwoliłoby zapewne rzucić nowe światło na to zagadnienie. Weryfikacji archeologicznej wymaga ponadto wzmiankowana w źródłach kostnica usytuowana po północnej stronie wieży kościoła oraz zasięg ogrodzenia cmentarnego¹³⁴.

s. 5–14. Warto wspomnieć, iż za datę ukończenia (poświęcenia) budowy kaplicy św. Anny podaje się w pracach traktujących o świątyni 1479 r., powołując się na dzieło A. Kehrberga (*Erleuterter...*, Abth. I, s. 105). Kronikarz ów, wymieniając tę datę, powołuje się natomiast na dzieło dziejopisa brandenburskiego Andreasa Angelusa. Ten ostatni wydarzenie to jednak datuje na 1497 r. Wydaje się zatem, że słuszne będzie przyjęcie tej ostatniej daty jako właściwej. Zob. A. Angelus, *Rerum Marchicarum breviarium* (...), Wittemberg 1593, s. 115; tenże, *Annales Marchiae Brandenburgicae* (...), Franckfurt an der Oder MDXCVIII, s. 259.

¹³¹ Por. wątpliwości M. Gierke, *Nieco uwag...*, s. 144.

¹³² Zob. np. *Die Kunstdenkmäler...* s. 42; L. Kusztelski, *Kościół Mariacki w Chojnie*, Szczecin 1959, mps Terenowy Oddział Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Szczecinie; A. Gruszecki, J. Władawski, *Ruina jako obiekt turystyczny...*, s. 10, przyp. 18; M. Płotkowiak, *Odbudowa kościoła NMP w Chojnie*, w: *W cieniu trzech katedr. Część II*, Szczecin 2001, s. 70.

¹³³ A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 107. O tej funkcji zaświadcza również znajdująca się w jej wnętrzu profilowana wnęka, która, jak się wydaje, służyła do obrzędu ablucji.

¹³⁴ O kostnicy zob. G.F.L. Neumann, *Versuch einer Geschichte...*, s. 146.

Klasztor Augustianów

Fundacja eremickiego klasztoru Augustianów w Chojnie została potwierdzona przez biskupa kamińskiego w 1290 roku. Przypisuje się ją margrabiom z dynastii askańskiej. Klasztor został zlokalizowany w obrębie murów obronnych we wschodniej części miasta, nieopodal słowiańskiej chyży. W ciągu XIV wieku zbudowano pomieszczenia klasztorne oraz w trzech etapach kościół. Starsza, wschodnia część kościoła została wzniesiona prawdopodobnie już na początku XIV wieku. Następnie dobudowano część zachodnią oraz przylegającą do niej od południa kaplicę – salę konwentu. Uroczysta konsekracja kościoła klasztornego odbyła się 17 marca 1388 roku – datę tę można uznać więc za zakończenie wszelkich robót budowlanych przy świątyni¹³⁵. Funkcjonowanie klasztoru w średniowieczu miało zapewne duży wpływ na życie religijne i kulturalne Chojny¹³⁶. Kres klasztoru nadszedł wraz z reformacją, mnisi opuścili go najpóźniej w 1539 roku¹³⁷. Po pewnym czasie w zabudowaniach poklasztornych urządzono szpital, a kościół ponownie przeznaczono do celów kultowych. W 1680 roku świątynię wyremontowano, o czym świadczy zachowana do dziś inskrypcja na południowej ścianie nawy. Do początków XIX wieku obiekt użytkowano jako kościół garnizonowy. W XIX wieku zarówno świątynia, jak i zabudowa klasztorna służyły różnym celom: mieszkalnemu, gospodarczym, przemysłowym. W połowie tegoż wieku rozebrano sklepienia w nawie kościoła, a w 1885 roku urządzono w nim salę gimnastyczną. W 1838 roku ze względu na bardzo zły stan techniczny rozebrano wschodnie skrzydło klasztoru oraz południowy krużganek. Po drugiej wojnie światowej budynek przywrócono celom kultowym, a w zabudowaniach poklasztornych urządzono plebanię¹³⁸.

W kontekście badań archeologicznych chojeńskiego klasztoru Augustianów najważniejsza obecnie wydaje się weryfikacja przebiegu rozebranego skrzydła wschodniego, w którym prawdopodobnie znajdowała się zakrystia, oraz południowego i wschodniego krużganku. Należałoby również określić pierwotny zasięg obszaru zajmowanego przez klasztor w przestrzeni miejskiej¹³⁹. Innym

¹³⁵ J. Jarzewicz, *Gotycka architektura Nowej Marchii. Budownictwo sakralne w okresie Askańczyków i Wittelsbachów*, Poznań 2000, s. 207–208.

¹³⁶ Por. A. Wernicke, *Königsberg/Augustiner*, w: *Branderburgisches Klosterbuch. Handbuch der Klöster, Stifte und Kommenden bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts* (z serii: „Brandenburgische Historische Studien”, Bd. 14), hg. M. Bauch i in., Berlin 2007, Bd. I, s. 680–681. Zob. też: M. Gierke, *Dzieje kościoła św. Trójcy i klasztoru Augustianów w Chojnie (1)*, „Gazeta Chojęńska” 2013, nr 11 (975), s. 8.

¹³⁷ E. Rymar, *Klasztor...*, s. 21.

¹³⁸ A. Wernicke, *Königsberg/Augustiner...*, s. 678.

¹³⁹ Por. tamże, s. 681.

ciekawym zagadnieniem pozostaje problem pielgrzymek odbywanych w średniowieczu do klasztoru. Chojeńscy augustianie mieli bowiem cudowny obraz Maria Miraculosa, a w źródłach archiwalnych pojawiają się informacje o odpustach udzielanych osobom, które będą do niego pielgrzymować¹⁴⁰. Dodatkowe potwierdzenie sprawowania tego kultu można byłoby uzyskać poprzez źródła archeologiczne. Chodzi tu w szczególności o odkrywane w średniowiecznych nawarstwieniach elementy wyposażenia pielgrzymów¹⁴¹.

Warto podkreślić, że spośród nowomarchijskich klasztorów augustiańskich chojeński – jako jedyny z nich – się zachował; badane archeologicznie były do tej pory tylko odkryte przypadkowo relikty klasztoru w Strzelcach Krajeńskich¹⁴².

Wzgórze Wisielców i inne miejsca straceń

Jak wiadomo wraz z rozwojem miasta średniowiecznego rozwijał się również system sądowniczy. Na przełomie XIII i XIV wieku powszechne stało się publiczne wykonywanie kar, które miało za zadanie oddziaływać na świadomość społeczną¹⁴³. Oprócz przekazów pisanych i ikonograficznych, wydaje się, że najwymowniejszym świadectwem tych praktyk są materialne zabytki prawa. W przypadku Chojny artefakty takie w większości się nie zachowały. Wiadomo jedynie, że jeszcze przed drugą wojną światową w Muzeum Marchijskim w Berlinie znajdowały się zdobiony liściem akantu i maskami miecz katowski oraz topór pochodzące z około 1600 roku¹⁴⁴. Co ciekawe, z propagandowego, antysemickiego artykułu burmistrza Kurta Flötera wynika, że miecz katowski znajdował się w 1939 roku w ratuszu¹⁴⁵. Inne natomiast znane są jedynie z przekazów historycznych, w szczególności z opisu A. Kehrberga. Wydaje się, iż wstępnie można określić trzy miejsca, w których wymierzano wyroki. Pierwszym z nich jest – znajdujące się nieopodal miasta przy drodze do Krzymowa i Krajnika Dolnego – Wzgórze Wisielców, określane dawniej jako Galgenberg lub Gerichtsberg, na którym, jak pisze A. Kehrberg, „zlodzieje i inni Deliquenten poprzez

¹⁴⁰ E. Rymar, *Klasztor...*, s. 14–15.

¹⁴¹ Por. M. Rębkowski, *Uwagi o niektórych atrybutach średniowiecznych pielgrzymów na podstawie znalezisk z północnej Polski*, „Archaeologia Historica Polona” 2005, t. 15/2, s. 221–230; H. Śledzik-Kamińska, *Manierka pielgrzymia*, w: *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście* (z serii: „Wratislavia Antiqua”, t. 1), red. C. Buśko, J. Piekalski, Wrocław 1999, s. 119–120.

¹⁴² M. Feder, *W Strzelcach odkryto pozostałości po XIII-wiecznym klasztorze!*, <http://www.gazeta-lubuska.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20120519/POWIAT02/120519465> (20.09.2012).

¹⁴³ M. Trzciniński, *Urządzenia penitencyjne w krajobrazie średniowiecznych i nowożytnych miast Dolnego Śląska*, w: *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście* (z serii: „Wratislavia Antiqua”, t. 2), red. J. Piekalski, K. Wachowski, Wrocław 2000, s. 147.

¹⁴⁴ *Die Kunstdenkmäler...*, s. 109.

¹⁴⁵ K. Flöter, *Königsberg und die Juden*, KK, Jg. 9 (1939), s. 54.

szubienicę i koło, albo i przez inne katowskie urzędnictwa do wymierzania sprawiedliwości, zapłatę za swe nieczne czyny odbierali” oraz byli tam grzebani¹⁴⁶. W miejscu tym grzebano również samobójców oraz, jak można przypuszczać, osoby wyrzekające się wiary chrześcijańskiej.

Innym miejscem karania osądzonych był chojeński rynek. Do około 1680 roku, jako symbol władzy sądowniczej, stał na nim drewniany Roland z żelaznym mieczem¹⁴⁷. Obok niego znajdował się duży, płaski wierzchem kamień, zwany Büttelstein lub Kaakstein, stanowiący podwyższenie, na którym wystawiano skazanych na pośmiewisko gawiedzi. Kamień zakopano w czasie brukowania rynku w 1704 roku. Po drugiej stronie Rolanda znajdowała się szubienica wojskowa¹⁴⁸. Trzecim znanym chojeńskim miejscem kaźni był most zwany Bädels-Brücke znajdujący się za młynem przy Bramie Świeckiej, w pobliżu ujścia Sarbicy do Rurzyca. Z tego mostu zrzucano do rzeki zaszyte w worek dzieciobójczynie, które po utopieniu grzebano na Galgenbergu¹⁴⁹.

Badania metodą archeologiczną, w połączeniu z analizą źródeł pisanych, dają szerokie możliwości rozpoznania miejsc straceń, ustalenia ich chronologii, typologii używanych narzędzi i obiektów (między innymi szubienic), rodzajów wymierzanych kar. Dowiodły tego rozpoznania prowadzone w ostatnich latach w miastach Dolnego Śląska¹⁵⁰. Warto dodać, że funkcjonowanie średniowiecznego i nowożytnego wymiaru sprawiedliwości nie było nigdy szczególnym

¹⁴⁶ A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 14; zob. też: Kuchta, *Was uns die Königsberger Flurkarte erzählt*, KK, Jg. 4, 1929, s. 65. W kwestii znaczenia słowa *Galgenberg* przedstawiano różne koncepcje, według których wyraz ten ma etymologię słowiańską. Niewątpliwie sugerowano się obecnością cmentarzyska pradziejowego w pobliżu wzgórza, które uważano za słowiańskie. Por. M. Gierke, *Szwedzki Kopiec*, „Rocznik Chojeński” 2012, t. IV, s. 394–395.

¹⁴⁷ Obszernie problematykę Rolandów znajdujących się w niemieckich miastach omówił Heinrich Zoepfl, *Die Rulands-Säule. Eine Rechts- und Kunstgeschichtliche Untersuchung* (z serii: „Alterthümer des deutschen Reichs und Rechts, Bd. III), Leipzig und Heidelberg 1861. Z nowszych publikacji zob. *Stadtrecht, Roland und Pranger. Zur Rechtsgeschichte von Halberstadt, Goslar, Bremen und märkischen Städten* (z serii: Harz-Forschungen, 14), Hsgb. D. Pötschke, Berlin 2002.

¹⁴⁸ A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 36–38; H. Zoepfl, *Die Rulands-Säule...*, s. 292–294.

¹⁴⁹ A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 12; por. tenże, *Fortsetzung...*, s. 97.

¹⁵⁰ Zob. np. P. Duma, H. Rutka, D. Wojtucki, *Miejsce straceń w Złotym Stoku – wyniki badań archeologicznych z 2011 roku*, „Pomniki Dawnego Prawa” 2010, z. 16, s. 12–25; P. Nocuń, *Zabytki jurysdykcji karnej w późnośredniowiecznym i nowożytnym Wrocławiu w ujęciu archeologii historycznej*, w: *Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego* (z serii: „Wratislavia Antiqua”, t. 6), red. J. Piekalski, K. Wachowski, Wrocław 2004, s. 25–40; D. Wojtucki, *Pochówki skazańców i samobójców na wrocławskich cmentarzach od XVI do XVIII wieku*, w: *Średniowieczne i nowożytne nekropole Wrocławia. Cz. 1...*, s. 247–257; K. Grenda, *Szubienica w Milkowie w świetle badań w latach 2007–2009*, http://www.zabytkiprawa.pl/articles.php?article_id=3 (13.09.2012).

przedmiotem zainteresowań archeologów, mimo że owe miejsca były niezwykle ważnym elementem życia i obrazu miasta¹⁵¹. Najdogodniejszym terenem, na którym można prowadzić tego typu badania w Chojnie, jest z pewnością znajdujące się poza obrębem miejskim Wzgórze Wisielców¹⁵². Aby jednak uzyskać pełny obraz dziejów chojeńskich miejsc kaźni, należałoby również zbadać rynek. Należy w tym miejscu również zasygnalizować możliwość istnienia na nim szubienicy średniowiecznej. Zdarzało się bowiem, że obiekty te sytuowane były pierwotnie wewnątrz murów miejskich, po czym, w czasach nowożytnych, przenoszono je poza obręb ośrodka ze względów sanitarnych¹⁵³. Z oczywistych względów najmniej atrakcyjnym dla badań archeologicznych miejscem straceń jest dawny Bädél-Brücke.

Cmentarze przykościelne, szpitalne oraz cmentarz żydowski

Badania archeologiczne nekropolii umożliwiają pozyskiwanie danych, które stanowią cenne źródła do odtwarzania dawnych systemów społeczno-kulturowych. Uwagę należy zwrócić przede wszystkim na wieloaspektowość tych źródeł, co pozwala na badanie zarówno kultury duchowej, jak i materialnej dawnych społeczeństw¹⁵⁴. Pozyskiwane metodą wykopaliskową źródła w postaci szczątków ludzkich otwierają zaś szerokie pola do badań antropologicznych, które umożliwiają poznanie egzystencji oraz funkcjonowania jednostek i całych społeczeństw w przeszłości¹⁵⁵. Warto w tym miejscu przytoczyć przykład wykorzystania źródeł pochodzących z wykopalisk prowadzonych na siedmiu wrocławskich cmentarzach w kompleksowej analizie antropologicznej. Udało się dzięki

¹⁵¹ Por. P. Duma, H. Rutka, D. Wojtucki, *Miejsce straceń w Złotym Stoku...*, s. 12.

¹⁵² Nawarstwienia zalegające na Wzgórzu Szubienicznym mogły zostać częściowo zniszczone w czasie prac związanych ze wznoszeniem pomnika króla szwedzkiego Gustawa Adolfa w 1912 r. Por. M. Gierke, *Szwedzki Kopiec...*, s. 395.

¹⁵³ M. Trzeciński, *Urządzenia penitencjarne...*, s. 149; zob. też J. Bresch, C. Buško, *Badania na Placu Sądowym (wykop nr IX)*, w: *Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych. cz. 1* (z serii: „Wratislavia Antiqua”, t. 3), red. C. Buško, Wrocław 2001, s. 115–120.

¹⁵⁴ Zob. szczególnie M. Wojcieszak, K. Wachowski, *Średniowieczne cmentarzysko przy kościele św. Wojciecha we Wrocławiu*, w: *Średniowieczne i nowożytne nekropole Wrocławia. Cz. 1...*, s. 53–138; zob. też M. Wojcieszak, *Nekropole wrocławskiej katedry pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Nowożytny cmentarz na Zatumiu*, w: tamże, s. 11–51; K. Wachowski, *Cmentarz przy kościele klasztornym św. Macieja we Wrocławiu*, w: tamże, s. 165–170; por. M. Rębkowski, *Czy archeolog odczytuje historię średniowiecza? Uwagi o znaczeniu źródeł archeologicznych*, w: *Źródła historyczne wydobywane z ziemi*, red. S. Suchodolski, Wrocław, s. 23.

¹⁵⁵ T. Kozłowski, *Obraz średniowiecznych populacji ludzkich z terenu Polski w świetle badań antropologii historycznej*, w: *Źródła historyczne wydobywane...*, s. 93–110; M. Wojcieszak, K. Wachowski, *Średniowieczne cmentarzysko...*, s. 60; A. Witucka-Piskorska, *Wygląd przyżyciowy średniowiecznych cedyńian na przykładzie wybranych przedstawicieli*, MZP 1987, t. XXXIII, s. 165, 178–181.

niej rozważyć szczegółowo takie zagadnienia, jak między innymi średnia długość oraz warunki bytowe i zdrowotne mieszkańców w poszczególnych dzielnicach, zróżnicowania socjotopograficzne i etniczne, przyżyciowa budowa ciała, a nawet sytuacja ekonomiczno-gospodarcza miasta¹⁵⁶. Badania archeologiczne mogą również, poprzez weryfikację obszaru zajmowanego przez nekropole, służyć studiom nad rozplanowaniem i organizacją przestrzenną miasta¹⁵⁷.

Przez stulecia funkcjonowało w Chojnie kilka cmentarzy. Wydaje się, że nekropole znajdowały się przy każdej świątyni, nie wszystkie jednak znajdują potwierdzenie w źródłach pisanych, na przykład tak jest w wypadku zespołów kapliczno-szpitalnych św. Ducha oraz św. Jeruzalem. O cmentarzu przy kościele św. Mikołaja wiadomo, że znajdował się w pewnej odległości od świątyni, przed Bramą Czworokolną (a więc na zewnątrz murów miejskich), przy wlocie do ulicy Rogozińskiego (Rennbahn). A. Kehrberg zanotował, że w 1704 roku, przy pracach związanych z budową piwnicy, wydobyto tam liczne kości z fragmentarycznie zachowanymi trumnami¹⁵⁸. Z tego samego miejsca szczątki ludzkie wydobyte zostały również na powierzchnię w 1728 roku w czasie ulewnego deszczu, który wyplukał ziemię¹⁵⁹. Można przypuszczać, że główny cmentarz miejski znajdował się przy farze. Grzebano na nim zmarłych do 1771 roku, kiedy to ze względów sanitarnych postanowiono go zlikwidować¹⁶⁰. Jego funkcję przejął wtedy na jakiś czas prawdopodobnie cmentarz przy dawnym klasztorze Augustianów, który w 1809 roku nazywany był cmentarzem miejskim¹⁶¹. Jego początki sięgają przynajmniej roku 1297, gdy biskup kamieński zezwolił augustianom na grzebanie zmarłych¹⁶². W czasach reformacji cmentarz zamieniono na ogród, po czym poświęcono go ponownie w 1588 roku, zapewne w związku z urządzeniem w zabudowaniach klasztornych szpitala¹⁶³. Przypuszczalnie do początków XX wieku funkcjonowały cmentarze przy kaplicach św. Jerzego i św. Gertrudy. Z zachowanych dziewiętnastowiecznych chojeńskich ksiąg parafialnych znajdujących się w Archiwum Państwowym w Szczecinie wynika, że te właśnie dwa

¹⁵⁶ B. Kwiatkowska, *Mieszkańcy średniowiecznego Wrocławia. Ocena warunków życia i stanu zdrowia w ujęciu antropologicznym*, Wrocław 2005, s. 110–113.

¹⁵⁷ M. Wojcieszak, *Nekropole wrocławskiej katedry...*, s. 13.

¹⁵⁸ A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 144.

¹⁵⁹ Tenże, *Fortsetzung...*, s. 22.

¹⁶⁰ G.F.L. Neumann, *Versuch einer Geschichte...*, s. 136.

¹⁶¹ F.W.A. Bratring, *Statistisch-topographische Beschreibung der gesammten Mark Brandenburg (...)*, Bd. III, Berlin 1809, s. 98. W 2006 r. w czasie prac związanych z instalacją ogrzewania w kościele poklasztornym odkrywano rzekomo dość płytko zalegające pochówki po zewnętrznej stronie murów obwodowych.

¹⁶² E. Rymar, *Klasztor...*, s. 7–8.

¹⁶³ A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 135–136

cmentarze były głównymi miejscami pochówków po likwidacji nekropolii przy kościele Mariackim¹⁶⁴. Z 1907 roku natomiast pochodzi pierwsza wzmianka o nowym cmentarzu, wybudowanym przy drodze do Mętna, który zapewne przejął funkcję wszystkich dotychczasowych nekropolii¹⁶⁵. Cmentarz ów jest jednym z dwóch użytkowanych współcześnie w Chojnie.

Zmarłych grzebano także wewnątrz świątyń. Najstarszy znany pochówek w kościele Mariackim pochodzi z 1399 roku, a więc jeszcze z czasów wznoszenia budowli. Pochowano tam w prezbiterium zamordowanego przez mieszczan bańskich baliwa joannickiego Detlefa de Wallmodena. Grób ten zniszczono w czasie prac renowacyjnych w latach osiemdziesiątych XIX wieku¹⁶⁶. Dużą część krypt zdewastowano również po 1945 roku. Badanie zachowanych pochówków we wnętrzu kościoła Mariackiego może być jednak niezwykle interesujące, ponieważ istnieje możliwość powiązania odkrywanych grobów z konkretnymi osobami. Jest to możliwe dzięki opisowi epitafiów i nagrobków, który sporządził A. Kehrberg w swej kronice, dość dokładnie podając ich lokalizację¹⁶⁷ (ryc. 6). Kronikarz wymienia również osoby pochowane we wnętrzu kościoła klasztornego, w którym zresztą sam spoczął u boku swej żony i córki¹⁶⁸. Pomocne mogą się również okazać przechowywane w Archiwum Państwowym w Szczecinie księgi parafialne dotyczące zgonów z lat 1581–1827 i 1891–1911¹⁶⁹.

Od początku XVIII wieku istniał w Chojnie kirkut gminy żydowskiej zlokalizowany przy obecnej ulicy Wojska Polskiego¹⁷⁰. Cmentarz ów przetrwał drugą wojnę światową, a został zdewastowany w latach siedemdziesiątych XX wieku¹⁷¹. Badania archeologiczne kirkutów, choć mogą przynieść interesujące

¹⁶⁴ J.A. Kościelna, *O najstarszych cmentarzach chojeńskich* (3), „Gazeta Chojeńska” 2011, nr 48 (908), s. 4. Korespondowałoby to zatem z omówionym już znaleziskiem nagrobków z cmentarza przy kaplicy św. Jerzego. Dwa z nich pochodziły z lat 1889–1890.

¹⁶⁵ H. Braune, *Ev. Marienkirche und Gemeinde zu Königsberg N/M. Festschrift zur Erinnerung an den Erneuerungsbau unserer Kirche vor 500 Jahren*, Königsberg Nm. 1907, s. 64.

¹⁶⁶ A. Breitsprecher, *Die Komturei Rörchen-Wildenbruch, Geschichte des Landes Bahn und Wildenbruch*, Stettin 1940, s. 110–111.

¹⁶⁷ Zob. A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 112–122.

¹⁶⁸ Tamże, Abth. I, s. 142–143; tenże, *Fortsetzung...*, s. 21; J.A. Kościelna, *O najstarszych cmentarzach chojeńskich*, „Gazeta Chojeńska” 2011, nr 46 (906), s. 4.

¹⁶⁹ Informacja na podstawie bazy danych „PRADZIAD” dostępnej na stronie internetowej <http://www.archiwa.gov.pl/> (15.09.2012).

¹⁷⁰ A. Kehrberg, *Erleuterter...*, Abth. I, s. 243.

¹⁷¹ J. Oleksy, *Jak w Chojnie kirkut „porządkowano”*, „Gazeta Chojeńska” 2006, nr 33 (632). Na tablicy informacyjnej „Szłaku Budowli Kamiennych i Cmentarzy Zapomnianych” znajdującej się przy kirkucie, napisano, że jego teren został po drugiej wojnie światowej „uporządkowany”. Trudno w jakikolwiek sposób skomentować tę „informację”.

rezultaty, nie są jednak zgodne z tradycją judaistyczną, według której nienaruszalność pochówków jest bardzo ważnym elementem eschatologii¹⁷².

Na koniec warto dodać, że stan rozpoznania archeologicznego późnośredniowiecznych i nowożytnych cmentarzy, szczególnie przykościelnych, nie tylko w dawnej Nowej Marchii, ale i na obszarze całej Polski jest niezwykle skąpy, w związku z czym często postuluje się potrzebę takich badań¹⁷³.

* * *

Podsumowując, trzeba jeszcze raz podkreślić, że w artykule ograniczono się jedynie do prezentacji ogólnych perspektyw badań archeologicznych, gdyż przy obecnym skąnym stanie badań formułowanie bardziej szczegółowych celów prac wykopaliskowych nie jest możliwe. Za szczególnie ważne uznać należy rozpoznanie przestrzenne i chronologiczne miasta lokacyjnego metodą archeologiczną, gdyż nie wydaje się, aby można było wyciągnąć jakieś nowe wnioski z całkowicie już wyzyskanych źródeł pisanych. Badania takie byłyby wartościowe, tym bardziej że stan badań archeologicznych miast lokacyjnych Pomorza Zachodniego jest, co bywa często podkreślane, skąpy¹⁷⁴. Badania archeologiczne miasta wydają się również nieodzowne w związku z planem stworzenia monografii Chojny, która była postulowana przez Tadeusza Bialeckiego¹⁷⁵. Należy również dodać, iż organizację ewentualnych prac wykopaliskowych ułatwiłoby z pewnością powstanie instytucji muzealnej. Stworzenie takiej placówki było już szeroko dyskutowane na łamach „Gazety Chojęńskiej” oraz „Rocznika Chojęńskiego”¹⁷⁶.

W zakończeniu pracy, w której podsumowano zasób danych pozyskanych metodami archeologicznymi oraz przedstawiono potrzeby dalszego ich pozyskiwania, niech wolno będzie, niejako potwierdzając zasadność jej sporządzenia oraz prowadzenia dalszych badań, przytoczyć fragment podstawowego podręcznika archeologii historycznej autorstwa Leszka Kajzera: „Wszystkie bo-

¹⁷² B. Stawiarski, *Cmentarze Żydów aszkenazyjskich w średniowieczu. Przykład Wrocławia*, w: *Średniowieczne i nowożytne nekropole Wrocławia. Cz. 1* (z serii: „Wratislavia Antiqua”, t. 12), red. K. Wachowski, Wrocław 2010, s. 265–270.

¹⁷³ K. Wachowski, *Problematyka cmentarzy przykościelnych w średniowiecznym Wrocławiu*, w: *Civitas et villa...*, s. 113, 121; M. Pytlak, *Późnośredniowieczny cmentarz przy kościele św. Jerzego w Gorzowie Wielkopolskim*, Gorzów Wielkopolski 2009, s. 12–13.

¹⁷⁴ M. Rębkowski, *Pierwsze lokacje...*, s. 18.

¹⁷⁵ T. Bialecki, *Plan monografii Chojny*, w: *Chojna i okolice na przestrzeni wieków (2)*, red. R. Skrycki, Chojna–Zielona Góra 2008, s. 119–122.

¹⁷⁶ *Jakiego muzeum Chojna potrzebuje?*, <http://www.gazetachojenska.pl/index.php?id=muzeum> (20.09.2012); R. Skrycki, *Muzeum dla Chojny*, „Rocznik Chojęński” 2012, t. IV, s. 373–380.

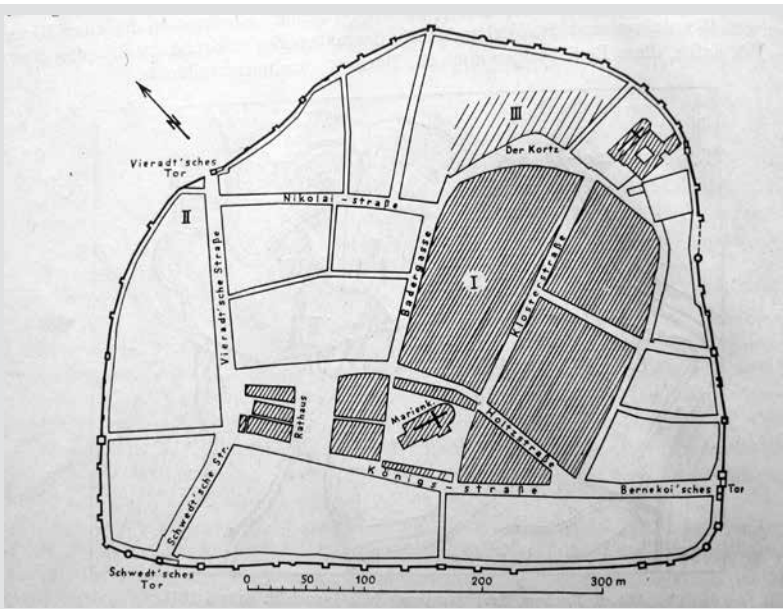
wiem prowadzone na jego [miasta – przyp. M.G.] terenie prace ziemne winny być w należnym (i właściwym z punktu widzenia bogactwa treści historycznych zawartych w poziomach kulturowych) stopniu rejestrowane, czy chociaż nadzorowane i dokumentowane przez archeologów. Tak bowiem rozumiem podstawową na terenie miast zasadę «dobrej kontynuacji», polegającą na permanentnym kumulowaniu wielu, pozornie oderwanych od siebie i mało wartościowych informacji. A właściwy ich walor będziemy w stanie ocenić dopiero po latach¹⁷⁷.

Stand und Perspektiven der archäologischen Untersuchungen der Stadt Chojna (Teil 2)

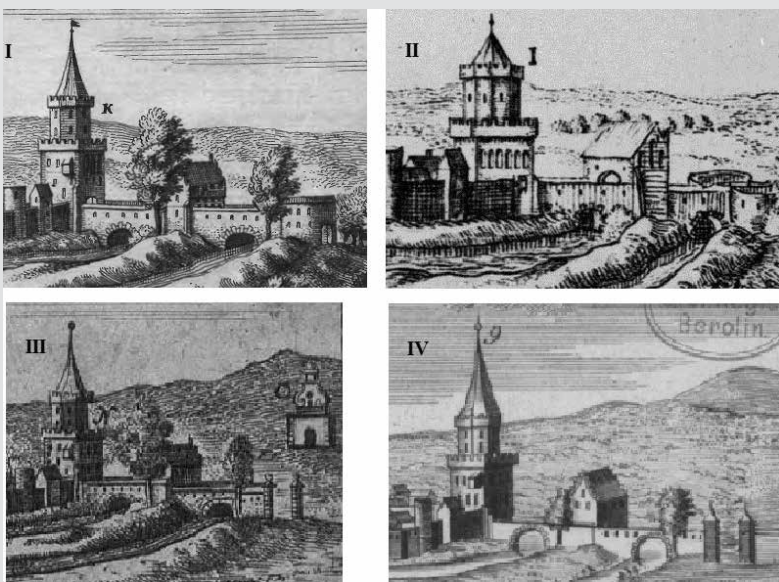
Der Stand der archäologischen Untersuchungen zur Stadt Chojna in den Jahren 1993-2011 ist sehr bescheiden. Die meisten Untersuchungen in dieser Zeit beschränkten sich lediglich auf sog. Überwachungen. Bei diesen wurden jedoch manchmal Aufschichtungen aus der urzeitlichen, mittelalterlichen sowie frühneuzeitlichen Besiedlungen entdeckt (darunter Überreste von Bürgerhäusern). Es ist anzumerken, dass während der Untersuchungen überhaupt keine archäologischen Quellen aufgezeichnet worden sind, die die in der Literatur oft behauptete vorstädtische Ansiedlung im frühen Mittelalter bestätigen würden. Mehr noch, die Aufschichtungen in Verbindung mit der Stadt zur Zeit des Landesausbaus lagen direkt auf den urzeitlichen Schichten bzw. auf dem Felsenmassiv auf.

In Anbetracht des bescheidenen Stands der Untersuchungen gibt es keine Möglichkeit, Perspektiven der archäologischen Untersuchungen detailliert darzustellen. Jedoch erscheint es, angesichts dessen, dass die historischen Quellen bereits vollständig ausgeschöpft sind, am wichtigsten die Fragen in Verbindung mit der Anlegung der Stadt nach deutschem Recht und deren Beziehung zur vorhergehenden Besiedlung zu erforschen. Einer archäologischen Verifizierung bedürfen auch nicht mehr bestehende weltliche und sakrale Objekte, die im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit wichtige Funktionen erfüllt haben. Im Artikel wurden somit vorläufige Angaben zur Anlage dieser Objekte im städtischen Raum, zu deren Geschichte und zur Möglichkeit der Untersuchung durch Grabung vorgestellt.

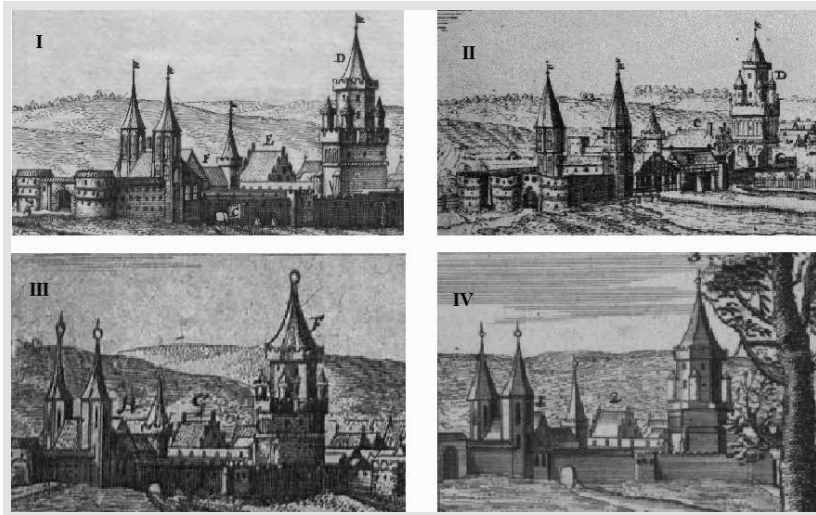
¹⁷⁷ L. Kajzer, *Wstęp...*, s. 200–201.

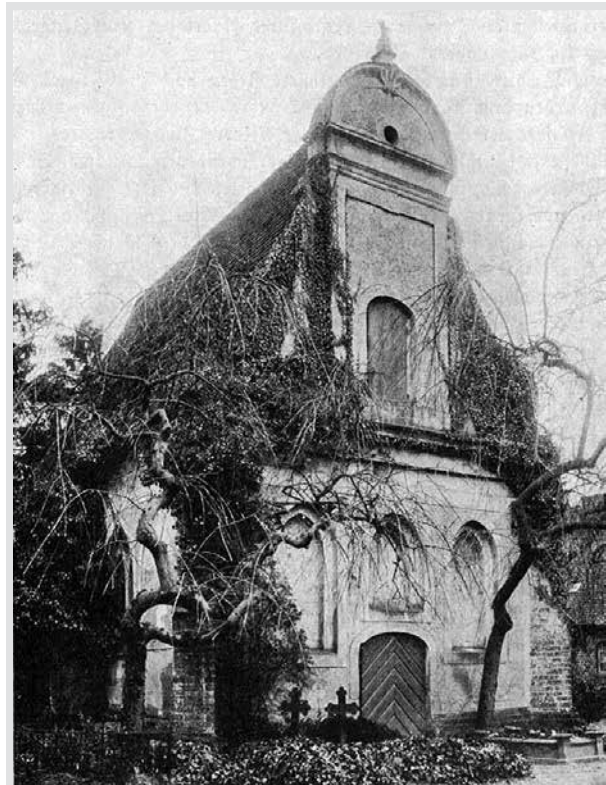
Ryc. 1. Plan Starego Miasta. I – domniemana osada wczesnośredniowieczna lub gród z charakterystyczną owalnicą-placem targowym; II – druga lokalizacja domniemanego grodu; III – chyża. Źródło: B. Krüger, *Die Kietzsiedlungen...*, Abb. 2.

Ryc. 2. Przedbramie Bramy Barnkowskiej na podstawie panoram: I – C. Meriana; II – D. Petzolda; III – G.P. Buscha; IV – J.D. Schleuena

Ryc. 3. Przedbramie Bramy Świeckiej na podstawie panoram: I – C. Meriana; II – D. Petzolda; III – G.P. Buscha; IV – J.D. Schleuena

Ryc. 4. Kaplica św. Jerzego z cmentarzem przed 1945 r.
Źródło: *Die Kunstdenkmäler...*,
Abb. 60.

Ryc. 5. Kościół Mariacki ze starą gotycką wieżą przed 1840 r. Źródło: *Die Kunstdenkmäler...*, Abb. 18.

Ryc. 6. Epitafium Georga Caspara Wittscheibena z 1705 r. Źródło: H. Braune, *Ev. Marienkirche und Gemeinde zu Königsberg N/M...*, s. 26.